

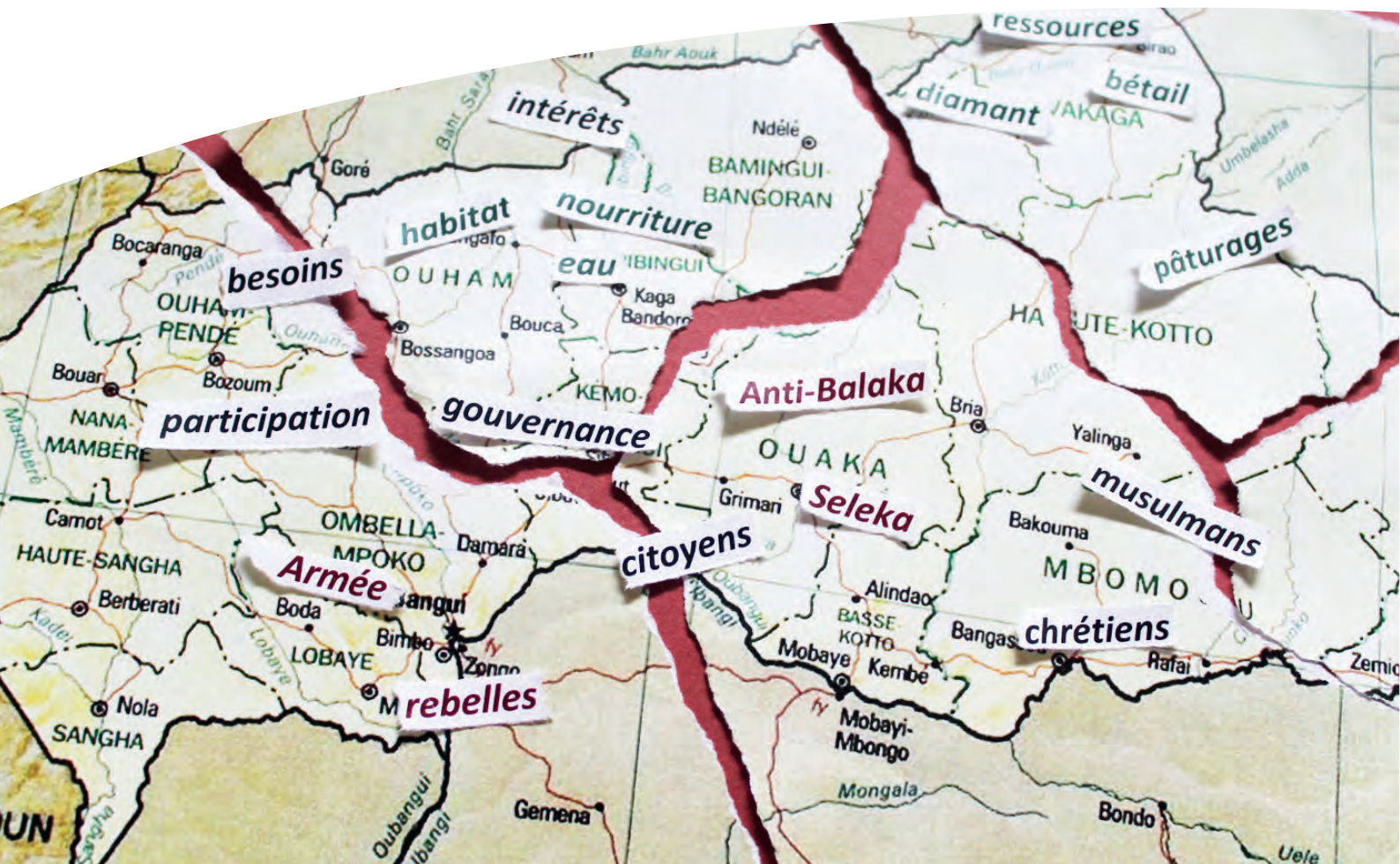

Pakara Paul Crescent BENINGA

Wabûku Déflorine Grâce MANGA ESSAMA

Wabûku Jean Raymond Zéphirin MOGBA

NÏNGÄNGÖ TÎ KPÄLË NA KÖDÖRÖSËSE TÎ BËAFRÏKA HÎNGA NDÂNÎ, TÎ KÂI NÎ

Pakara Paul Crescent BENINGA

Wabûku* Déflorine Grâce MANGA ESSAMA

Wabûku Jean Raymond Zéphirin MOGBA

NÏNGÄNGÖ TÎ KPÄLË NA KÖDÖRÖSËSE TÎ BÊAFRÎKA HÎNGA NDÂNÎ, TÎ KÂI NÎ

Wagbiänngö-lö na sängö : Gervais LAKOSSO

*Docteur (grade universitaire)

© Friedrich Ebert Stiftung, Yaoundé (Cameroun), 2017.

Tél. 00 237 222 21 29 96 / 00 237 222 21 52 92

B.P. 11 939 Yaoundé / Fax: 00 237 222 21 52 74

E-mail : info@fes-kamerun.org

Site : www.fes-kamerun.org

«Tout usage à but commercial des publications, brochures ou autres imprimés de la Friedrich Ebert Stiftung est formellement interdit à moins d'une autorisation écrite délivrée préalablement par la Friedrich Ebert Stiftung.

La présente publication n'est pas destinée à la vente.

Tous droits de traduction, de reproduction et d'adaptation réservés pour tous les pays.

FUNGÛLA LÖ

KÏRÏNGÖ SINGÏLA	5
MOLONGÖ TÏ ÂNZORÔKO NA ÂDURÛ ÏRÏ	6
TÂKÂTËNË	7

FÂNGBI I : ÂWASÂRA¹ SÔ ASÂRA SÏ SÏRÏRÏ ATÏA KÖDÖRÖSËSE TÏ BËAFRÏKA: NA PÖPÖ TÏ NZARA NGÂ NA ZÏNGÖ-BË NA LËKËNGÖ SÏRÏRÏ SÔ ANÏNGA.....

9

1- Âwasâra sô ayeke na yâ tÏ kpälë nÏ: yê sô âla gi, bibê tÏ âla na ngangü tÏ âla tÏ sâlängö yê na tÏ bübängöyê	9
a- Âwasâra tÏ porosö na tÏsêdutÏ	9
b- Âwasâra turûgu na âla sô asâra kua töngana turûgu: âturûgu tÏ bätängö ködörö na âla tÏ bätängö sêdutÏ ngâ na âbûmbi tÏ âturûgukpälë	11
c- Âmbênîwasâra	13
2- Âwasâra sô ayeke na yâ tÏ kpälë nÏpêpe	14
a- Âwasâra tÏ ngurugbiä	14
b. Ândokua tÏ âgbâködörö na yâ tÏ käingö kpälënÏ	18

FÂNGBI II: NGANGÛ TÏ KPÄLË TÏ BËAFRÏKA NA YÂ TÏ MBËNÏ

KÖDÖRÖ SÔ “ÂYË TÏ LO KÛË AZËN”

20

1- Afängö ndâ tÏ ayê sô asâla sÏ kpälë nÏ anÏnga: Bêafrika, mbênî ködörö sô ati wala sô ayê tÏ lo kûêazën?	21
a- Wököngö tÏ âkuaporosö tÏ ködörönÏ	22
b- Kängbingö yâ tÏ âbûmbi tÏ âturûgu kpälë na mäingö tÏ âwûrûwûrû na pöpö tÏ âkündüsëwä	22
c-Dängö bê tÏ âzo kûê na ndö tÏ ayê sô asiâtÏa	23
2 - Müngö-yângâ	24
a- Na ngurugbiä tÏ tene lo kÏri na ngangü tÏ lo na ndö tÏ ködörö nÏkûê	24
b- Naâkâmaporosö	25
c- Na âbûmbi sô ayeke nag be tÏ ngurugbiäpêpe	25
d- Na âbêndo tÏ gÏgÏ na tÏAfrÏka	26

ÂBÛKU SÔ AMÛ TËNË NA YÂ NÏ TÏ SÂRA NA MBËTÏ SÔ (ÂÏRÏ NÏ KÛË ANGBÂ NA YÂNGÂ TÏ FARÂNZÏ).....

26

1 Acteur, auteur d'une action, responsable de

KĪRĪNGÖ SINGĪLA

Bûku sô ayeke pekô tî âgingö ndâ tî yê na tî mbênî pätärä na ndö tî sêduti sô ndokua sô ayeke na gbe tî ngurugbiä pëpe tî Zâmani Friedrich Ebert Stiftung(FES) aleke nî na nze tî ngugbë tî ngû 2017. Pätärä sô abûmbi âwasëndâ¹ tî sêduti tî Bêafrîka tî tene âla fa ndarä tî âla na ndö tî âlêgë tî käingö na kpälë tî Bêafrîka sô anînga mîngi awe. Âwakodëkua tî Bêafrîka sô alöndö na âdasëndâgî, na âbûmbi sô ayeke na gbe tî ngurugbiä pëpe, na ândokua tî âsango, ngâ na âkâmâ porosö. Ndokua FES a kîri singîla na âla ndâli tî ândarä sô âla mü nî ôko ôko wala na bûmbi.

Ndokua FES akîri kötâ singîla na Wabûku MOGBA Zéphirin Jean Raymond, Wafängö mbëtî na dasëndâgî tî Bangî, na Pakara Paul Crescent BENINGA, Wagî na sêndâporosö, ngâ wasüngö bûku (Une Centrafrique au bord du désespoir-2015) na Wabûku MANGA ESSAMA Déflorine Grâce, Wagî na Dasëndâgî tî Yaoundé ûse, sô âla sù bûku sô.

Tî hûnzi na nî, ë kîri mbênî ngëngëlë singîla na Ngbêne Wasêlê tî ndokua FES na Ködörö tî Kameroun ngâ na gbâködörö tî Bê tî Afrîka, Yapakara Susanne STOLLREITER, ngâ na Wapialö² tî sîrîrî na sêduti tî ôko ndokua sô, Yapakara Susan BAMUH APARA, ndâli tî ângoi na âkötâ kusâla sô âla sâla tî tene âtingbîngö terê sô atambûla nzönî ngâ na bëmbëngö ndo na ndö tî süngö bûku sô.

Pakara Friedrich Kramme-Stermose

*Wasêlê tî ndokua FES na Ködörö tî
Kameroun ngâ na Gbâködörö tî Bêafrîka*

1 Expert, Savant, Spécialiste, Théoricien, intellectuel

2 Chargé(e) de programme, chargé (e) de projet

MOLONGÖ TÎ ÂNZORÔKO NA ÂDURÜ İRİ

AGF: Afrîka tî Gbakô tî Farânzi

THKNS: Turûgu Halëzo tî Kiringö na Ngangü tî Ködörö na tî Sëgbïähalëzo

NBGKSB: Ndokua tî Bëndo tî Gîgî ndâli tî Kpëngbängö Sîrîrî na Bëafrîka

GMKB: Garâ Mosoro tî âKödörö tî Bê tî Afrîka

GMNKB: Garâ Mosoro na tî Nginza tî âKödörö tî Bê tî Afrîka

ZZKK: Zingö Ngombe, Ziängö kua tî turûgu, Kiringö na yâ tî sëwä Ngâ na Kiringö na
âwandê na ködörö tî âla

TBP: âTurûgu tî Bëndo tî Pötö

NWTBPB: Ndokua Wängö tî âTurûgu tî Bëndo tî Pötö na Bëafrîka

NTB: Ngangü Turûgu tî Bëafrîka

NND: Ndokua Nginza tî Dûnîa

TGMNKB: âTurûgu Tî âKödörö tî Garâ Mosoro na tî Nginza tî âKödörö tî Bê tî Afrîka

KNK: Kua na Kua (Kâmâ Porosö)

KKSB: Kuatokua tî Kpëngbängö Sîrîrî na Bëafrîka

KBGB: Kuatokua tî Bëndo tî Gîgî na Bëafrîka

KGMB: Kuatokua tî âgbâ tî Ködörö tî Müngö mabôko na Bëafrîka

NGN: Ndokua tî gbâ tî ângurugbiä

NGNP: Ndokua Sô ayeke na Gbe tî Ngurugbiä Pëpe

BG: Bëndo tî Gîgî

GMK: Gündâ Mosoro tî Ködörö

KTB: Ködörösêse Tî Bëafrîka

KSTK: Ködörösêse Sëgbïähalëzo Tî Kongo

BA: Bëndo tî Afrîka

BP: Bëndo tî Pötö

TĀKĀTĒNĒ

Ködörösêse tî Bêafrîka (KTB) awara âkpälê tî sêduti na tî porosö na pekô tî terê mîngi ngebêna yê na kûâ tî ngangü tî wakîngö lo Barthélémy BOGANDA ngû ôko kôzo na vülängö dipandä. Mîngi nî, âwabembängö ndo na âwakirö³ tî wandê agirisa wala ayê tî hõnde mbâge tî mbai tî porosö tî Bêafrîka sô. Yê sô akânga lêgê tî hînga nzönî ndâ tî mäingö tî âgîrisängö lêgê tî ködörö nî sô ague na mbâgê tî tènê tî marä, na ânzorôko tî lo kûê. Na dängö bê, BOGANDA âde tî zîa na sêse pèpe pialö-ködörö tî lo sô alîngbi fadê tî sâra mbênî ködörö na Bê tî Afrîka sô âködöröva tî Afrîka tî Gbakô tî Farânzi alîngbi fadê tî duti da, sî lo wara kûâ tî ngangü na yâ tî ndau tî laparâa na längö 29 tî nze tî mbängü tî ngû 1959 na ngoi tî poro tî âwafarânzi (ngû ôko kôzo na dipandä), lo wara päsä pèpe tî mü lêgê na âwabêafrîka tî suma, ngâ-pèpe tî tara âkötä tènê tî gbüngö li tî lo tóngana têngö nzönî kôbe, längöngö na nzönî da, Yüngö nzönî bongö, käingö kobêla, fängö yê na âzo. Alîngbi ngâ ë tene, lo wara ngâ ngoi pèpe tî lônzi pialö-porosö tî lo, ngâ-pèpe tî zîa na sêse mbênî bûmbi tî âzo sô bê tî âla ayâpu, sô ahînga ndâ tî âyê nî nzönî, ngâ sô lê tî âla ahän, tî gbû kua nî na pêko tî lo. Kûâ tî ngangü tî lo atî tóngana mbênî bëkpä tî pâsi na ndö tî âhalêzo tî ubangî, mîngi nî na ndö tî âwaporosö tî ngoi nî sô âde tî kpêngba pèpe. Lo zîa na âzo sô amû pekô tî lo mbênî mäda sô ayeke polêlê pèpe, ngâ sô âla yeke na ngangü tî gbû päsä nî pèpe. Ngebêna yê na ngoi sô, ködörösêse tî Bêafrîka atî na yâ tî mbênî yongoro ngoi tî kpälê sô ahön ngû bale okü awe.

Na lêgê tî porosö ngâ na tî sêduti, Bêafrîka asâra kua na ândokua sêgbiâhalêzo sô ndiä ayêda na nî gî na yâ tî kêtê ngoi. Mîngi tî ândokua porosö nî kûê ayeke na ngangü tî ndiä wala tufa tî halêzo pèpe. Tóngasô na sêlê tî söröngö ndo, âtumba tî âturûgu, âkuakömbûka⁴, na müngö ködörö na ngombe sô alîngbi okü fadê sô awe (ngû 1965, 1979, 1981, 2003 na 2013), agâ tóngana lêgê sô âzo nî ayê mîngi tî kô na ndö mbätä tî gbîä. Âmolongö tî âkpälê sô kûê ayeke ndâli tî sô lèkèngö mbênî ködörö sêgbiâhalêzo, ngâ na mbênî sényiködörö⁵ tî Bêafrîka sô awara ngangü na yâ tî mbai ngâ na âkua-ndarä⁶ tî ködörö nî alüti pèpe. Sälängö kua nzönî pèpe tî ândokua ngebanga sô ayeke sâla kua mîngi gî na Bangî, azîa lêgê yamba na fängö âzo na mbänä, bübängö ayê tî ködörö na birä, sô dëngö ngebanga ôko ayeke na pekô nî pèpe. Sälängö yê tî âzo na yâ tî mbai tî ködörö nî alîngbi ngâ tî mü lêgê tî hînga ndâ tî âkpälê sô ayeke hünzi pèpe. Ngangü li tî âkündüsëwä na gbelê tî âmunzû poro ngâ na âwamüngö zo na ngebâa mîsîlîmi mbörörö na yâ tî gbâ ngû ngebango 19, azîa mbênî mäda ngâ na ndarä tî ngangü li na tî bätängö terê tî âla, âla mvenî na halêzo sô angbâ tî gue lāsô na lêgê tî âbûmbi tî bätängö ködörö sô âanti balaka ayeke gî yingö tî âla. Na ndö tî ndâ tî kpälê sô alöndö na âmölengê tî ködörö, alîngbi ë zîa na ndö nî âtiri, ânzara tî bê, na âsionî yê tî pekô tî porosö tî müngö ndo, na kodê tî bätängö ködörö tî âla sô âködörö mosoro

3 Analystes

4 Rébellion

5 Citoyenneté

6 Culture

ayeke sâra wala ngâ na lêgë tî dütingö na Ködörösêse tî Farânzi, ngâ na âködörö tî Bê tî Afrîka sô atöndâ tî mâi ndâli tî ngû tî dada (Töngana Gabon na ngoi tî BONGO, Tchad na Idriss DEBY, ngâ na SASSOU tî Kongo) Müngö ködörö tî Faustin Archange TOUADERA na lêgë tî söröngö ndo na ngû 2016, agâ na mbênî békü tî kêtê ngoi sô amîro hîo na kiringö na hüzü tî särängö yê tî ngangü na terê tî âzo, ngâ na kpälê tî sêdutî na yâ tî ködörö tî Bêafrîka.

Gängö mîngi tî âbûmbi tî âturûgu kpälê sô amû yâ tî ködörö nî kûê, na sêlê tî âturûgu tî Bêafrîka sô awoza yâ tî âla, azîa na pöpö tî âhalêzo, mbênî kpälê tî sêdutî sô ayeke hünzi pépe.

Na lêgë tî sêdutî ngâ na tî mosoro, ngingza tî müngö mabôko na âzo kûtu ôko na sâki ngbangbo omenê, asî töngana kûtu 399 na ndâmbo tî ngingza tî Amerîka ndâli tî bântängö finî tî âhalêzo, tî bata âla ndâli tî âkpälê, ngâ na tî mü päsä na âla tî wara kusâla sô ayeke na gündâ tî sêdutî, ngâ na âlêgë tî wärängö kôbe tî yângâ tî âla. (Tondo tî UNOCHA tî ngû 2016) Wärängö âmbênî finî mosoro tî gbe tî sêse na wököngö tî ngurugbiä asâra sî pëtêngö göro amâi, ngâ azî lêgë na gbügbürüngö terê tî dutî na ndö tî ândo sô âmosoro tî gbe tî sêse ayeke da. Lâsô, Bêafrîka ayeke na yâ tî yêrê fânî 20 ahön sô lo yeke da na yâ tî ngû 40. Na ngû 1970, lo yeke na ândokua tî gbïangö âmosoro 460. Lâsô, lo yeke na nî asî 10 pépe. Na ngû 1970, lo yeke na dasêndâgi ôko ndâli tî âwamändängö mbëtî 1000. Lâsô, lo yeke lâkûê gi na dasêndâgi ôko ndâli tî âwamändängö mbëtî 20.000. Na ngû 1970, mosoro tî yâ tî ködörö nî ahön ngingza 400 tî amerîka ndâli tî zo ôko ôko. Lâsô, ayeke na gbe tî ngingza 100 tî amerîka ndâli tî zo ôko ôko. Ndimä nî ayeke sô tîngö na yâ tî kpälê sô andü bê tî zo ôko pépe. Na yâ tî ngû 10, âkâmâlêgbiä⁷ ayeke zîa ndo na mbênî. Kandâa, âla kûê angbâ tî kü gi âwamüngö mabôko na mäingö tî ködörö tî kâi kpälê na âkîte tî lâ ôko ôko. Lâkûê, âla yeke bâa ndo gi na mbâgë tî Sandûku Ngingza tî Dûnîa, tî Bêndo Ngingza tî Dûnîa, Bêndo tî Pötö wala ngâ na mbâgë tî Paris.

Na lêgë tî zângbihalê⁸, müngö ködörö na ngombe tî François BOZIZE na ngû 2003, na tî âselêka na ngû 2013 na gbelê tî Michel DJOTODIA, amâi särängö längö sîönî na âwâlî. Na ngû 2015, asâla längö sîönî na âwâlî 693, ngâ na kôzo gbâ ngbû omenê tî ngû 2016, âlängö sîönî 501 sô na pöpö nî 81 na ndö tî âkêtê môlengê abâa gîgî. Kpälê tî sêdutî asâra sî âzo ahön 500.000 azîa gbätä tî âla tî gue na mbênî ndo ndê, ngâ âzo 70.000 azîa ködörö nî tî gue na ködörö wandê. Na hünzîngö tî ngû 2015 âzo sô azîa gbätä tî âla angbâ gi 450 000 na ndâ nze tî mvuka, âla yeke 384 884 wala wüngö nî akîri na pekô fânî 14 na pënzi nî 27 na ndö tî 100.

Ndê na nî, wüngö tî âzo sô akpë ködörö ague na hüzü fânî 2 na pënzi nî 24 na ndö tî 100, sî alöndö na wüngö tî âzo 442.069 na nze tî lengua tî ngû 2015 asî na wüngö tî âla 467.960 na nze tî mvuka tî ngû 2016. Wököngö tî sêdutî na yâ tî ködörö nî alîngbi tî hînga nî na lêgë tî kôtâ kpälêdutî⁹ tî têngö kôbe, bübängö yêndîä¹⁰ tî âzo, zîängö âmôlengê na ngangü na yâ tî turûgu, sâlängö längö sîönî na âzo, fängö âzo, na âmbênî âsîönî yê ndê ndê...

7 Régime présidentiel

8 Humanitaire

9 Insécutité

10 Droit, ce qui appartient à

Ngbêna yê na ngoi sô, ködörö nî atî na yâ tî mbênî ningängö kpälöduti na lègè tî ayê mîngi (porosö, sêduti, kuamosoro, sêboso, zângbihalè) sô âzo tî gbâködörö na tî dūnîa ayeke da.

Na yâ tî nzorôkoduti¹¹ sô, âpialö tî käingö kpälè sô âmôlengê tî ködörö wala âwandê asigî na nî agbû lê nî pèpè ndâli tî sô âla yeke na ngangü mîngi pèpe. Bîanî Bêafrîka awara âkuatokua tî kirîngö na sîrîrî ahôn balèoko, kandâa âde è sî ndurü na kirîngö na sîrîrî nî pèpe, sô sî bätängö sîrîrî nî adu ngangü mîngi. Tî mû mabôko tî hînga ndâ na tî kâi kpälè sô, mbëtî sô agi tî hînga âwasâra na kâmba tî söngö tî âla na kpälè nî, ândarängangü¹² sô agâ na kpälè nî, na tî fa âmbênî lègè sô alîngbi tî gâ na sîrîrî sô gbündâ nî akpêngba na Ködörösêse tî Bêafrîka.

FÂNGBI I : ÂWASÂRA SÔ ASÂRA SĪ SĪRĪRĪ ATĪA KÖDÖRÖSÊSE TĪ BÊAFRĪKA: NA PÖPÖ TĪ NZARA NGÂ NA ZĪNGÖ-BÊ NA LĒKĒNGÖ SĪRĪRĪ SÔ ANĪNGA

Na terê tî âwasâra tî ködörö nî, âkpälè tî Bêafrîka awara ngangü ngâ amâi ndâli tî kodê ngâ na müngö mabôko tî âwasâra wandê sô alî na yâ tî kpälè nî. Mbîrîmbîrî, âla tî âködörö wandê na tî âbêndo tî gîgî.

1- Âwasâra sô ayeke na yâ tî kpälè nî: yê sô âla gi, bibê tî âla na ngangü tî âla tî sâlängö yê na tî bübängö yê

Gbüngö li tî hînga nzorôko tî kpälè tî Bêafrîka, afa gbâ tî âwasâra sô yê sô âla yeke gi ague ôko wala ayeke ndê ndê na lègè tî wärängö âmatabîsi tî porosö wala tî mosoro. Wüngö tî âwasâra nî akânga lègè pèpe tî gi tî hînga nzorôko tî âla ôko ôko alîngbi na lègè sô âla sâla na yê na yâ tî kpälè nî. Ayeke na lègè sô laâ sî è kângbi yâ tî âwasâra tî porosö na tî sêduti, tî turûgu, ngâ na tî âmbênî kâmba kusâla sô ayeke na yâ tî âkua porosö na Bêafrîka.

a- Âwasâra tî porosö na tî sêduti

Âwasâra tî porosö na tî sêduti sô asâla sî kpälöduti ayeke na Ködörösêse tî Bêafrîka, abûmbi âwaporosö sô ayeke lëgbîä ngâ na âla tî kâmakîte.

Adu tî âwandarä tî porosö, ayeke âla sî azîa mabôko lâkûê na ndö tî lèngö gbîä na yâ tî ködörö. Na yâ tî kûndûmarä¹³ sô è yeke wara Gbîä tî Ködörö, âgbenyögbîä na âzô sô ayeke ndurü na âla, âkötä wakua tî ngurugbîä, âwakua tî âkötä ndokua tî ngurugbîä, âwahîngängö mbëtî sô asâra porosö ngâ na âwakâmba tî âturûgu. Na Bêafrîka, âkûndûmarä tî porosö

11 Circonstance, contexte, condition, situation

12 Dynamique

13 Catégorie, classe, groupe de

sô kûê ayeke na mbênî mokönzi-ndarä¹⁴ sô alîngbi tî fa lègè, tî yâpu bê, tî gbû li hîo, na tî mù päsä na âwabêafrîka tî sâla yê sô alîngbi tî gä na mäïngö pèpe. Mbênî nzorôko tî kûndûmarä tî porosö sô ayeke särängö yê tî gbe mîngö, nzîngö yê, kpèngö ndiä pèpe, ngä na sô si atîa âla tî wara mbênî mokönzi-ndarä sô afa pekô tî âkuandiä tî lo polêlê, ngä sô ayeke tîngana mbênî kâmba tî mängö terê na pöpö tî âwakua tî ngurugbiä na âmôlengê tî ködörö. Na mbâgè, atîa âla tî kâi âkpälê wala gbïänngö tî porosö. Na yâ tî ködörö sô âgbïänngö tî porosö ayeke du lâkûê gi na yâ tî âyê tî mahuru sô ayeke dü âkötä kpälê, pètèngö göro, tènè tî marä, ngonzo tî bê ngä na kpälêduti.

Na Bêafrîka, âwahîngängö mbëtî sô asâra porosö akâi tî fa lègè ngä na tî sigî na âfinî hîngängö ndo na ngoi sô bûkülûbü akânga lègè na âhalêzo, na kûndûmarä tî porosö, ngä na âwalèngögbïä tî hînga mbîrîmbîrî ndä tî âyê sô ayeke si na tî mä ndä tî mäïngö tî âkûndüsëwä¹⁵. Âsiönî bibê na ndö tî âmatâbisi tî kûndûmarä sô ayeke lè gbïä akânga lègè na âwahîngängö mbëtî tî Bêafrîka tî “suma”. Tîngasô, atîa âla tî mù mabôko na ködörö nî sô âyê tî lo kûê ayeke buba na lègè tî ndarä tî âla tî sigîngö na âfinî kodê. Särängö porosö tî âla, na yê sô âla yeke gi ague lègè ôko pèpe na békü tî kûndüsëwä tî Bêafrîka. Âsiönî mbûki na pöpö tî âwasâra tî porosö (ngurugbiä na âturûgu-kâmâkîte¹⁶) asâra si âkpälê amâi ngä azâkâri âlègè tî käïngö na kpälê na Bêafrîka.

Âkâmâkîte angbâ lâkûê tî du tîngana âwadèngö kîte na ngurugbiä. Ndê na âturûgu-kâmâkîte, âla yê tî âla tî mù mbätä tî gbïä gi na lègè tî sègbïähalêzo, ngä tîngana sô ndiä afa, ngä si âla yê mûngü mbätä tî gbïä na ngombe pèpe. Si tîngana yê sô amû gônda mîngi na kâmâkîte tî Bêafrîka, kandâa lo yeke na âmbênî kpälê sô nzara tî lèngögbïä tî âzo nî ôko ôko laâ agä na nî. Na Bêafrîka, mîngi tî âkâmâ porosö sô ayeke lègbïä wala âla tî kâmâkîte ayeke na mbênî kâpâ tî kua sô ayeke polêlê, sô si ague na mbâgè tî bibê tî âwabêafrîka kûê sô âla yê tî mù nî na âmôlengê tî ködörö pèpe. Akara âla tî zîa na sêse âkodékua sô alîngbi tî mù lègè tî hînga ngangü tî âtènè sô âla yeke tene. Azîa na ndö nî ngangü na kodê sô atîa âla tî sâla si âtènè sô âla tene agä taâ tènè. Nguru-ndarä¹⁷ tî sigîngö na âsälängö yê tî kâmâkîte tî Bêafrîka adu na ndö tî âkodê sô ayeke polêlê pèpe, kandâa, kôzo nî kûê gi na ndö tî gîngö nzönî tî âla mvenî. Bîanî, yê sô ane na ndö tî âkâmâ porosö tî kâmâkîte ayeke sô akara âla tî fa wala tî sâra âmbênî finî nzönî kodê tî sälängö yê ndê na tî âwalèngögbïä, ngä na mbâgè, tî sô akara âla tî sâra kusâla tî âla tî lekere gerê tî âgbüngö lî tî âzo kûê. Tîngana tî sô ayeke na yâ tî mîngi tî âkôdörö tî Afrîka, wüngö tî âkâmâ porosö na Bêafrîka afa sô atîa âla tî lekere mbênî pialö porosö sô bê tî mîngi tî âzo tî ködörö ayê nî. Na yâ tî âkâmâ porosö nî, mîngi tî âzo sô ague da ayeke âzo sô marä tî âla ayeke ôko na tî mokönzi-ndarä tî kâmâ porosö nî. Ayeke tîngasô si ndurü na ngoi tî söröngö ndo tî ngü 2014 asî na ngü 2015, kûndûmarä tî porosö tî Bêafrîka awara âkâmâ porosö 69 sô abâa gîgî na âmbênî 29 sô angbâ tî leke terê tî bâa gîgî. Kötä wüngö tî âkâmâ porosö akânga lègè pèpe na gängö

14 Leader

15 Société humaine, communauté

16 Opposition armée

17 Capacité

tĭ âselêka na kâmlêgbiä tĭ DJOTODJA sô särängö yê tĭ ngangü tĭ âla abi mbênĭ kötâ mbeto na bê tĭ âzo kûê. Na mbâgê ngâ, kündumarä tĭ porosö tĭ Bêafrika asâra sĭ âwûrûwûrû amâi na pöpö tĭ âkündüsëwä ngâ na pöpö tĭ âkündü tĭ Nzapä na lëgê tĭ birâ na pöpö tĭ âselêka sô abâa âla na lëgê nĭ wala na lëgê nĭ pëpe tōngana âmîsîlĭmi na âantibalaka sô abâa âla na lëgê nĭ wala na lëgê nĭ pëpe tōngana âwakristo wala âzo sô ayeke mîsîlĭmi pëpe. Âmbênĭ âwasâra tĭ âbûmbi sô ayeke na gbe tĭ ngurugbiä pëpe, ngâ na âwagôsĭnga tĭ ködörö wandê amû ngâ mabôko na yâ tĭ yê sô.

b- Âwasâra turûgu na âla sô asâra kua tōngana turûgu: âturûgu tĭ bätängö ködörö na âla tĭ bätängö sêduti ngâ na âbûmbi tĭ âturûgu kpälê

Lëkëngö sêduti tĭ âzo na Bêafrika angbâ lâkûê yê tĭ gĭngö bê mĭngi ndâli tĭ sô sâlängö sĭönĭ na âzo ague na hüzü na Bangĭ ngâ na yâ tĭ âkêtê ködörö nĭ kûê. Yê ûse alĭngbi tĭ fa ndâ nĭ. Na mbâgê gĭrisängö tĭ âturûgu tĭ ködörö sô alĭngbi fadê tĭ mû mabôko na ngurugbiä tĭ bata sĭrĭrĭ tĭ ködörö na tĭ âmōlengê tĭ ködörö, na mbâgê gängö mĭngi tĭ âbûmbi tĭ âturûgu kpälê asâla sĭ, gĭ ngurugbiä ôko laâ ayeke sâra yê tĭ ngangü sô ndiä ayê da na nĭ pëpe.

Âturûgu tĭ bätängö ködörö na âla tĭ bätängö sêduti ayeke na gündâ tĭ âkpälê tĭ porosö na tĭ särängö sĭönĭ yê na terê tĭ âzo na yâ tĭ ködörö. Mĭngi tĭ âmokönzi tĭ âbûmbi tĭ turûgu kpälê alöndö na pöpö tĭ âturûgu tĭ ködörö nĭ ngâ na pöpö tĭ âwandarä tĭ porosö. Mbênĭ ndâ tĭ tĭngö tĭ Bêafrika na yâ tĭ kötâ wûsûwûsu ayeke bûbängö tĭ ândo kua tĭ bätängö ködörö na tĭ sêduti. Mĭngi nĭ ka âturûgu tĭ ködörö ayeke mä terê na ngurugbiä pëpe ndâli tĭ sô âgbiä tĭ ködörö nĭ ayê tĭ zĭa gĭ âzo tĭ marä tĭ âla na ndö tĭ ayê nĭ tĭ tene âla lü ngangü tĭ gbiä tĭ âla. Lëngögbiä alĭngbi tĭ dutĭ gĭ na ndö tĭ marä? Sĭ tōngana lëngögbiä ayeke bängö ndo na ndö tĭ sëndëndê, sâlängö kua na lëgê sô zo kûê ayê da na nĭ, fadê alĭngbi tĭ mû lëgê tĭ zĭa ngangü tĭ gbiä na yâ tĭ ködörö nĭ kûê pëpe? Âhûnda sô ayeke ngâ fängö lëgê, ayeke sêngê pëpe. Na bängö mäingö tĭ mbai tĭ porosö na tĭ sêduti tĭ Bêafrika, pekô tĭ kua nĭ ayeke yê tĭ gōnda pëpe: Lëngögbiä na ndö tĭ tēnē tĭ marä ayeke nzönĭ pëpe ndâli tĭ halëzo, ngâ ayeke buba päsä tĭ âwalëngögbiä.

Limo tĭ: mbëtisango “ jeunefrique.com Bêafrika JeuneAfrique.com ngû 2013

Yê sô akângbi pöpö tî âturûgu-kâmâkîte na âkâmâkîte ayeke sô na terê tî päsä sô âla yeke na nî tî mü mbätä tî gbïä na lègë tî sêgbïähalêzo, âla yeke na âturûgu tî âla. Sô ayeke kodëto tî Janus, mbênî nyînzapâ¹⁸ tî roma sô li tî lo ayeke ûse: nzönî nî, sô asâra yê alîngbi na ndïä, ngâ na mbênî sô ayeke kömbûka, asâra yê tî likisi, ngâ abi mbeto na bê tî âzo. Töngana ë bi lè kêtê na yâ tî mbai asi na ngû 1981, mbênî kâmâporosö adu na yâ tî bîngö nene ngombe tî längö 14 tî nze tî lengua na dalimo “Club “ tî Bangî tî fa ngonzo tî bê tî âla na mbâgë tî gbïä David DACKO, sô âla bâa atene Farânzi sî ayeke fa lègë na lo. Ngâ, kâmâ porosö (Rassemblement Démocratique Centrafricain (RDC)) tî André KOLINGBA, amû mabôko mîngi na sârängö ngonzo tî âturûgu tî ngû 1996 na tî ngû 1997, ngâ na yâ tî lèkëngö müngö ködörö na ngangü na mabôko tî gbïä Ange Félix PATASSE tî längö 21 tî nze tî Bêlau tî ngû 2001. Ange Félix PATASSE mvenî ngâ amû mabôko mîngi na lo zîa na sêse mbûmbi tî âturûgu kpälë sô iri nî na yângâ farânzi “ APRD” sô pakara Jean Jacques DEMAFOUTH laâ ayeke na li nî. Lo yeke mbênî zo tî bîngö wûsûsusu mîngi ngâ lo sâra ngangü kua mîngi na ngoi tî lèngö gbïä tî kêtê ngoi tî SAMBA-PANZA. Ë lîngbi ngâ tî fa tènë tî müngö mabôko tî gbïä François BOZIZE na kâmâ porosö tî lo “ Kua Na Kua” na âanti balaka tî kîringö na mbänä na âselêka sô atomba lo na ndö mbätä tî gbïä na ngû 2013.

Adu tî âbûmbi tî âturûgu kpälë, âla yeke fadë sô na pöpö tî ândokua porosö na tî sêduti tî ködörö nî, ndâli tî sô abâa sâlängö yê tî ngangü töngana mbênî kodëto sô ayeke ngangü mîngi tî wara na âkötä kâmba tî kua na Bêafrîka. Âturûgu kpälë ayeke ka mîngi âwakua turûgu tî âwaporosö na gîngö lègë tî müngö gbïä, ngâ âla mü na âla âkua-tokua tî bätängö sêduti ngâ na tî kängängö lègë na âwahöngözo sô ayeke na âködörö sô âla yeke da. Lâsö, ndâ tî sigîngö na bûmbi tî âturûgu kpälë nî agbiän ngâ amâi alîngbi na âpäsä sô âla yeke wara. Nî laâ mo yeke wara na yâ tî âturûgu kpälë sô, âla sô alöndö na pöpö tî âbûmbi tî bätängö ködörö âla mvenî, tî âwakängängö lègë na ngombe, wala ângbëna turûgu tî ködörö. Bîanî, na yâ tî mbai tî lo, Bêafrîka ahînga âturûgu kpälë mîngi sô âla yeke na gündâ tî âkuakombûka¹⁹ mîngi, âsâlängö ngonzo tî âturûgu, na âmüngö mbätä tî gbïä na ngangü. Na pöpö tî ngû 2002 na ngû 2017, asû na mbëti wüngö tî âbûmbi tî âturûgu kpälë 14.

Kandâa töngana kôzo na ngû 2012, âturûgu-kâmâkîte ayeke fa kûê pépe bibê tî âla tî porosö na tî müngö ködörö, na pekô tî kindängö gbïä BOZIZE na ngû 2013, yê nî agâ ndê. Töngasö, na gbüngö päsä sô sî ngurugbiä ayeke na yâ tî âmbênî kêtê ködörö pépe, âkua tî âturûgu kpälë amâi ahön ndö nî sî âla zâra, ngâ âla kpêngba gerê tî âkua tî âla.

Na ngû 2014, âselêka, âanti balaka, na âturûgu kpälë tî “LRA” alègbïä na ndö tî mîngi kötâ lè tî ködörö tî Bêafrîka. Sî âla mü terê tî âla tî sâla kua na sêlê tî ngurugbiä, sô ndïä ahînga nî pépe ngâ sô mîngi nî ayeke na lègë tî fängö âzo: zîngö âmosoro tî gbe tî sêse na vöngö âtênë tî gbe tî sêse na nzi nî, sî âla mü âködä na ndö tî kängö âtênë tî gbe tî sêse, âkôbe tî yäkâ ngâ na âkuabüzë sô kûê ayeke na âködörö sô ayeke na gbe tî âla. Ngâ, âla fâ âwabätängö bâgara na âla nzi âbâgara 1500 na yâ tî yenga ôko sô ngêrë nî kûê ayeke ginza kûtu 750 na yâ tî yenga ôko, wala ngündängü 3 na yâ tî nze ôko, ngündängü 36 na na yâ tî ngû ôko. Ngâ

18 dieu romain

19 Rebellion

âla zĭa gbâ tĭ âgbägbä na ndö tĭ âlêgê tĭ tene âla mü ngingza na tĭ tĭ âzo. Na pöpö tĭ Bangĭ na Bambari, âgbägbä sô asĭ ndurü na 40. Sĭ âla mü yângâ na âwafono kûê tĭ fûta ngingza alĭngbi na molongö tĭ âla. Na tâa pandê, âkötâ kutukutu tĭ yöngö kékê sô alöndö na mbongo tĭ gue na do, ayeke fûta sâki 150 asĭ na sâki 200.

Na mbâgê ë yeke bâa mbênĭ yê sô ë lĭngbi tĭ ĩri nĭ ë tene “mbûki sô ayeke na lêgê nĭ pëpe wala sô akpa gĭngö terê na yâ tĭ sêwä “ Ayeke mbênĭ särängö yê sô akângbi yâ tĭ âbûmbi nĭ, wala amĭro âla, ngâ sô aleke yâ tĭ âla na finĭ wala aleke âfinĭ bûmbi, wala ngâ mängö terê na pöpö tĭ âbûmbi sô kôzo amä terê pëpe. Bĭanĭ âkötâ bûmbi nĭ tōngana âselêka na âanti balaka, ngâ na âmbênĭ amä terê na âmbênĭ turûgu tĭ bätängö âzo sĭ âkündüsêwä wala âwamosoro nĭ laâ ayeke fûta âla tĭ tene âla bata âla na sêlê tĭ âturûgu tĭ ngurugbiä. Na yâ tĭ âmbênĭ ködörö, âmbênĭ amü âkâmba tĭ kua tĭ âwafängö ngbanga, sĭ âla hûnda tĭ tene afûta âla tōngana wabĭngö tēnê na li tĭ âzo, wala wafängö ngbanga. Sälöngö yê tōngasô akĭri awôko ândokua tĭ ngurugbiä sô ayeke sâra kua nĭ sô. (kappa kua tĭ mäingö ködörö na tĭ kpëngbängö sĭrĭrĭ ngü 2017 asĭ na ngü 2021)

Tĭ hûnzi na nĭ, mängö terê ayeke da lâ ôko pëpe na pöpö tĭ âbibê tĭ âbûmbi tĭ âturûgu kpälê na tĭ ngurugbiä. Yê sô akĭri akpëngba yâ tĭ kua nĭ ayeke këngbĭngö terê tĭ âturûgu kpälê nĭ na âsärängö âfinĭ mbûki na pöpö tĭ âla na âmbênĭ bûmbi nĭ sô âla na âla kûê ayeke gĭ na yâ tĭ kâpâ tĭ kua ôko. Asâla sĭ hĭngängö ândâ tĭ kpälê nĭ agä ngangü, lêgê ôko ngâ wärängö âlêgê tĭ kâi na kpälê nĭ akpëngba.

c- Âmbênĭ wasâra

Na gbe tĭ ĩri “ âmbênĭ wasâra “ mo yeke wara âbûmbi sô ayeke na gbe tĭ ngurugbiä pëpe, âmokönzi-ndarä tĭ âkündü tĭ Nzapä, âbâda-lĭngö²⁰, ngâ na âmaseka. Âla kûê asâla mbênĭ yê polêlê wala na gbe mĭngö, na âmbênĭ ngoi ngâ tōngana tĭ sô âkâmâlêgbiä ayê, na yâ tĭ kĭringö tĭ kpälê sô na ngoi na ngoi, na lêgê tĭ âmbûki wala âköngö mbûki sô âla sâla. Atâa ângangü kûê sô asâra tĭ kâi na wûrûwûrû na pöpö tĭ âkündüsêwä ngâ na pöpö tĭ âkündü tĭ Nzapä, âbûmbi sô ayeke na gbe tĭ ngurugbiä pëpe angbâ lâkûê tĭ këngbi terê na pöpö tĭ âla sô asümä tĭ tene Bêafrĭka agä ködörö tĭ sĭrĭrĭ na tĭ sêgbiähalêzo, na âla sô asâla yê gĭ tĭ tene âla wara mbênĭ molongö tĭ porosö wala na yâ tĭ mbênĭ kötâ ndokua tĭ ködörö tĭ tene âla bâa nzönĭ na pekô nĭ. Gängö mĭngi tĭ âbûmbi sô ayeke na gbe tĭ ngurugbiä pëpe akĭri na pekô tĭ âbêkü tĭ âwabêafrĭka pëpe. Mĭngi tĭ âla kûê ayeke gĭ na kötâ gbätä tĭ Bangĭ, sĭ akara âla mĭngi tĭ bûmbi âzo tĭ sâra tēnê tĭ ködörö, na tĭ manda na âla âkodê tĭ sêgbiähalêzo, na tĭ vûnga âsango sô alĭngbi tĭ yâpu bê tĭ âzo tĭ gbĭan gĭgĭ tĭ âla. Mĭngi tĭ âla ayeke na nzönĭ bibê sô âla kûê ayê da na nĭ tĭ kâi na âpäsĭ tĭ ködörö sô ayeke bâa gĭgĭ wala âla sô ayeke gä pëpe. Wököngö tĭ âla sô alöndö gĭ na sô nzorökoduti²¹ tĭ âwasâra sô ayeke sâra kua na yâ tĭ âbûmbi nĭ ngâ na yê sô âla yê ayeke ndê ndê. Na pöpö tĭ âla mo yeke wara âmaseke sô awara âmakandâ sĭ ayeke na kua pëpe, âwakua tĭ ngurugbiä sô fûta tĭ âla akono pëpe, âkêtêwakua tĭ ândokua büzê, âzo sô awara mawa na tĭ âkâmâ porosö sĭ akĭri na yâ tĭ kua tĭ

20 Société secrète

21 Condition sociale

âbûmbi sô ayeke na gbe tî ngurugbiä pëpe. Âla mû kua tî âla na yâ tî âbûmbi sô ayeke na gbe tî ngurugbiä pëpe tîngana mbênî lêgë tî mâi dutî tî âla, tî wara mosoro, na tî wara na kua tî porosö.

Alîngbi ngâ ë tene sô âkündü tî Nzapä na âbâda-lîngö sô ahön ndö nî fadë sô na Bêafrîka (Rose Croix, Franc-maçonnerie, Lion's Club, etc.) ane mîngi na ndö tî gbüngö li ngâ na ndö tî ngangü-ndarä tî sâlängö yê tîngana wasâra sô azîa pëli tî lo na ndö mbai tî porosö tî Bêafrîka sô âwûsûwusu ahön ndö nî. Âwamäbê tî âla, na âwabûmbi tî âla akânga lêgë na mbâ ngâ ayeke tiri na lêgë tî porosö na îri tî âbâda tî âla ndê ndê na ngoi tî âgbüngö kokö sô âbêndo ayeke sâra tî tene âla wara nzönî molongö tî porosö sô amû päsä na âla tî wara âkötä ndokua tî ngurugbiä.

Tî tene lâsô âzo âde tî hînga dütingö tî âbâda-lingo ngâ na kua sô âla yeke sâra na ndö tî gbüngö li tî âzo pëpe, alîngbi ë hînga sô âla sâra yê mîngi na yâ tî âkpälë sô atî na Bêafrîka. Alîngbi ë hînga sô gängö mîngi tî âla ayeke ndâ, ngâ yê sô asâla sî kpälë angbâ lâkûê tî gue na Bêafrîka.

Tî hûnzi na nî, ayeke âmaseka. Âwalëngögbiä abâa ndo nzönî pëpe na ndö tî mändängö yê tî âla na kusâla tî âla tîngana wasâra tî mäingö. Nzorôkoduti tî âmaseka na Bêafrîka lâsô ayeke gî na yâ tî händängö ndo ngâ na âzêndo tî porosö sô yê tî pekô nî ayeke ka da pëpe. Ngbêna yê na ngû 1990, ë yeke bâa sâlängö âmaseka tîngana yê tî porosö na müngö âla na yâ tî âkâmâ-turûgu na âbûmbi tî âturûgu kpälë ndê ndê. Wärängö âla ayeke ngangü pëpe na âmokönzi-ndarä ndê ndê sô ayeke zîa âla na yâ tî âkâmâ-turûgu ngâ na âturûgu kpälë (karako, Balawa, COCORA, COAC, Anti Balaka, Seleka). Mbênî mbâgë tî âmaseka sô ayeke sâra kua pëpe ngâ zo ôko ayeke bâa ndo na ndö tî âla pëpe, agbû päsä tî âwûsûwusu sô tî wara yê tî wärängö na mosoro.

2. Âwasâra sô ayeke na yâ tî kpälë nî pëpe

Ndâli tî dütingö tî lo ndurü na âmbênî ködörö (dütingö tî lo na pöpö ndo), lîndängö yamba na yâ tî âmaka tî lo, na âyê ûse tîngana kêtê dütingö tî ngurugbiä na yâ tî ködörö ngâ na kâmba tî söngö sô ayeke na pöpö tî âmarä tî lo na tî âmbênî ködörö (Tchad, Sudan, Kongo Dipanda na Kamerun), kpälë tî Bêafrîka ayeke na mbênî kâmba tî söngö na âkpälëduti na yâ tî âgbâ ködörö tî Bê tî Afrîka na tî Afrîka tî tö. Na mbâgë, mbai tî Bêafrîka afa sô âwasâra tî ködörö wandê ayeke lâkûê na yâ tî lëngögbiä na yâ tî ködörö nî (ângurugbiä na âbêndo). Na yâ tî kündümarä sô ë lîngbi tî wara âwasâra ûse: Âködörö (sô ayeke na maka tî ë wala sô ayo), na âbêndo ndê ndê na âbûmbi sô ayeke na gbe tî ngurugbiä pëpe tî Afrîka na tî âködörö wandê.

a- Âwasâra tî ngurugbiä

Na pöpö tî âködörö sô ndâli tî âyê mîngi (mosoro, porosö na pöpö tî âködörö, lëndö-kodëto²²) ayeke sâra yê na Bêafrîka polêlê wala na gbe mîngo, ë lîngbi tî lütî na ndö tî Tchad ngâ

22 Géostratégie

na Farânzi. Ngâ sî ë girisa pĕpe âmbĕnĭ wasâra sô alĭngbi tĭ mbumbuse âla pĕpe (Kamerun, Kongo, Sudan, Afrĭka tĭ Mbongo, Gbâködörô tĭ Amerĭka).

Tchad

Lo yeke bĭanĭ kôdörô tĭ Afrĭka sô alinda mĭngi na yâ tĭ kpälĕ tĭ BĒafrĭka ndâli tĭ tĕnĕ tĭ lĕndo, tĭ mbai, tĭ kuamosoro, tĭ kuandarä, tĭ porosö na tĭ sĕdutĭ. Bĭanĭ âsälängö kua na pöpö tĭ Tchad na BĒafrĭka atöndânĭ asâla âgbângû ngbangbo mĭngi awe. Ziängö mabôko tĭ Tchad na ndö tĭ âkuaporosö ngâ na tĭ âturûgu tĭ BĒafrĭka atöndâ nĭ na gängö gbĭä tĭ Idriss DEBY na ngû 1990 sô lo yeke mû mabôko mĭngi na âturûgu kpälĕ tĭ BĒafrĭka. Ambĕnĭ wabĕbĕngö ndo agi bĕ tĭ âla pĕpe tĭ tene na yöröngö terĕ tĭ lo mĭngi na yâ tĭ kpälĕ tĭ BĒafrĭka, Tchad abâa BĒafrĭka tōngana 24 kôdörökömändâ tĭ lo. Watongolo François BOZIZE awara yĕngö da na lĕgĕ tĭ porosö ngâ na mŭngö mabôko na lĕgĕ tĭ turûgu tĭ fonmbâ lo tĭ Tchad Idriss DEBY tĭ kinda kâmalĕgbĭä tĭ sĕgbĭähalĕzo tĭ Ange Félix PATASSE na ngû 2003.

Yĕ ôko, ngû 10 na pekô nĭ gĭ ôko Idriss DEBY sô amû mabôko na âturûgu kpälĕ tĭ kinda BOZIZE. Bĭanĭ mbĕnĭ gĭngö ndâ tĭ yĕ tĭ ndokua tĭ amerĭka “ Western Geophysical “ na ngû 1993, afa sô dû tĭ ângû tĭ dada tĭ Tchad na tĭ BĒafrĭka sô ayeke na Doba ngâ na Doséo na Salamat ayeke kûĕ na yâ tĭ kötâ dû ôko. Mo wara âtĕnĕ sô na yâ tĭ âbûku (« Le dynamique de la crise centrafricaine », Libération du 10 janvier 2014 ; Ministère Centrafricain des Mines, du Pétrole, de l’Energie et de l’Hydraulique, « Aperçu sur le potentiel minier de la République Centrafricaine ») Kandâa-ka ayeke na lĕgĕ nĭ tĭ hŭnda terĕ tĭ tene wala ayeke nzönĭ na Tchad tĭ tene kpälĕ angbâ lâkûĕ na BĒafrĭka (ayo na banga tĭ lo) Ndâli tĭ sô tōngana kpälĕ angbâ na BĒafrĭka lo yeke wara päsâ tĭ zĭ ngû tĭ dada tĭ âkôdörô nĭ ũse kûĕ lo ôko?

Tchad ayeke na ânzara tĭ bĕ tĭ porosö na tĭ lĕndo-kodĕto mĭngi. Nĭ laâ lo yĕ tĭ dutĭ tōngana mbĕnĭ ngangü-lĕto²³ tĭ gbâ kôdörô tĭ Bĕ tĭ Afrĭka. Nzara tĭ bĕ tĭ lo sô afa terĕ tĭ lo na tōküängö âturûgu tĭ lo mĭngi na pöpö tĭ âturûgu tĭ Afrĭka sô agâ tĭ bata sĭrĭrĭ na BĒafrĭka. Na yâ tĭ sälängö yĕ sô, ë lĭngbi tĭ zĭa da gbŭgbŭrŭngö terĕ tĭ mokönzi-ndarä na pöpö tĭ âgbĭä Idriss DEBY tĭ Tchad na Denis SASSOU NGUESSO tĭ Kôdörösĕse tĭ Kongo. Pandĕ nĭ ayeke mängö terĕ tĭ âla pĕpe na ndö tĭ mbĕtĭ kâpâ tĭ kâingö kpälĕ na BĒafrĭka, mbĭrĭmbĭrĭ na ndö tĕnĕ tĭ zĭngö-ngbanga na li tĭ âturûgu kpälĕ sô gbĭä tĭ Tchad afa nĭ sĭ Bĕndo tĭ Afrĭka ayĕ da na nĭ.

Farânzi

Farânzi ayeke na ngangü kâmba tĭ söngö na BĒafrĭka ndâli tĭ kuaporo, tĭ tĕnĕngö yângâ tĭ farânzi, tĭ nginza tĭ ângbĕne kôdörô ngbâa tĭ Farânzi, tĭ âmbĕtĭ mängö terĕ tĭ bätängö mbâ, tĭ kuazangbi²⁴ tĭ âturûgu, ngâ ndâli tĭ kua tĭ ndokua dädä Areva. Bĭanĭ, lo sâra yĕ mĭngi na yâ tĭ mbai tĭ BĒafrĭka na lĕgĕ tĭ porosö na mŭngö mabôko na âgbĭä tōngana David DACKO na Barthélemy BOGANDA. Lĕgĕ ôko ngâ na lĕgĕ tĭ sĕdutĭ, lo mû mabôko mĭngi na lĕgĕ tĭ âturûgu na yâ âkpälĕ tĭ BĒafrĭka na lĕgĕ tĭ mängö terĕ na pöpö tĭ âkôdörô ũse wala na lĕgĕ tĭ bĕndo tĭ gĭgĭ. Na lĕgĕ sô, ë lĭngbi tĭ dĭko âkua turûgu tĭ lo tōngana: “ Opération

23 Puissance militaire

24 Coopération

barracuda “ na ngû 1979 sô akâi kusâla tî Tögbä BOKASSA tî zîa DACKO na ndö mbätä tî gbä, â “Opérations furet na “Almandin” 1, 2 na 3, na terê tî âturûgu tî Bêafrîka tî bata gbä PATASE sô särängö ngozo tî âturûgu tî ngû 1996 ayê tî bi lo; âkuatokua EUFOR TCHAD/RCA na ngû 2007, ngâ EUFOR-RCA na ngû 2014 (na gbe tî Bêndo tî Pötö); Âturûgu Sangaris na ngû 2013 (na gbe tî Bêndo tî Gîgî) na terê tî kuatokua tî bêndo tî gîgî tî müngö mabôko na Bêafrîka na gbelê tî Afrîka (MISCA). Tî ndânî, âkua turûgu tî Farânzi tî gîngö lègè tî kîri na sîrîrî na Bêafrîka na yâ tî mbênî nzorôkodutî tî kpälè sô ayeke hünzi pèpe, alîngbi fadè tî dutî nzônî ndâli tî sô âmbênî ködörö tî kûndüsëwä tî dúnîa ayeke na lèndo-kodëto²⁵ tî bata nî na Bêafrîka pèpe.

Kandâa ka, Farânzi abâa atene “ lo zîa lègè tî gbötöngö yâ tî yê tî poro sô aîri nî Françafrique, sî fadësô lo yeke sâra yê gî na gbe tî ndiä tî Bêndo tî Gîgî, ngâ na gbe tî yëngö da ngâ na müngö mabôko tî Bêndo tî Afrîka” Ayeke gî âkâmba tî söngö poro sô laâ asâra sî âwabêafrîka amä na bê pèpe na tènëngö tâa tènë, ngâ na nzônî bê tî Farânzi na gängö tî lo na yâ tî käingö kpälè tî Bêafrîka. Atâa kûê, ayeke du sêngè gbüngö li tî tóngana ë baa ë tene ânginza sô kûê akä nî ndâli tî âkuatokua tî sîrîrî na Bêafrîka ngâ na âmbênî ndo, ayeke gî sêngè-sêngè! Müngö terê tî Farânzi na Bêafrîka mîngî mîngi ayeke sêngè pèpe. Sô ayê tî tene ë yê da na kirö²⁶ tî “Françafrique “ pèpe, kandâa kôzo kûê tî fa sô söngö na pöpö tî âködörö ayeke gî na ndö tî nzara tî bê. Tî Bêafrîka, ânzara tî bê sô alîngbi tî dutî na molongö otâ: mosoro, lèndo-kodëto, ngâ na lèndo-porosö²⁷.

Na lègè tî mosoro, atâa sô dëngö büzë na pöpö tî Farânzi na Bêafrîka ayeke mîngi pèpe, ngâ sô sî ndokua dädä tî Farânzi Areva ake tî zî “ ninëmbö²⁸” na tö tî Bêafrîka sô sî lo sù mabôko na gbe tî mbëtî nî na ngû 2008, âpäsä tî mosoro ayeke da sô alîngbi tî bata nî ndâli tî kekerêke. Ayeke tî ndokua sînga tî Farânzi sô ayeke sâra kua na Bêafrîka ngbëna yê na ngû 2007, ngâ na ndokua tî yöngö akûngbâ Bolloré sô lo yeke sâra kua na yângâ tî ngû tî yöngö akûngbâ tî Bangî. Nzara tî bê tî bata söngö büzë sô na yâ tî ângangü kua tóngana sînga na yöngö akûngbâ, afa sô Farânzi ayê pèpe tî zî terê tî lo na Bêafrîka na ngoi sô gbâködörö tî Afrîka, mbîrîmbîrî âködörö sô ayeke na pekô tî lèmbütü tî saharah na sô atene yângâ tî farânzi ayeke mâi mîngi(3 na pënzî nî 7 na ndö tî 100 na ngû 2016 sô Da Nginza tî Dúnîa afa), ngâ lo yeke wara kuasambâ²⁹ tî âködörö mîngi tóngana Brésil, Chine, Turquie na âmbênî, sô âla ngâ ayê âmosoro tî Afrîka. Na ndö nî, yongôro na tènë tî âmosoro tî gbe tî sêse sô tènë awü mîngi na ndö nî, âmbênî zo abâa atene mângö terê ayeke na pöpö tî âmbênî ndokua tî fängö kékè tî farânzi na âturûgu kpälè tî âmbênî gbätä. Yê sô ada bê ë na tènë tî Lafarge sô sî ndokua büzë tî farânzi sô abi tènë na li tî lo atene lo laâ lo mü nginza na bûmbi tî âturûgu kpälè “ Etat Islamique” na Ködörö tî Syrie na ngû 2013. Nzara tî bê nî na lègè tî lèndo-kodëto abâa gbâ ködörö tî Bê tî Afrîka. Ndâli tî sô Bêafrîka ayeke na bê tî gbâ

25 Géostratégie

26 Grille d’analyse, résultat d’analyse,

27 Géopolitique

28 uranium

29 Concurrence

ködörö nĪ, na pöpö tĪ âködörö sô Farânzi ayeke na ânzara tĪ bê tĪ lo da (Kamerun, Tchad, Kongo, na Gabon sô ayo pĕpe.) Töngana azĭa mbĕnĪ lĕndo sô ndĭa ayeke na ndö nĪ pĕpe na yâ tĪ ködörö sô, fadĕ ayeke mû päsä mĭngi na âturûgu kpälĕ tĪ Tchad, tĪ Sudan, tĪ Kongo Dipandä tĪ wara ndo tĪ zĭa gerĕ tĪ kua tĪ âla da, sĭ ayeke mû mbĕnĪ kötä mbeto na yâ tĪ gbâ ködörö nĪ kûĕ sô Farânzi ayeke na âkötä nzara tĪ bê tĪ lo da.

TĪ hünzi na nĪ, nzara tĪ bê na lĕgĕ tĪ lĕndo-porosö tĪ Farânzi ayeke sô lâkûĕ ayeke na bê tĪ âkötä ködörö mosoro kûĕ, tĪ wara ndo tĪ tene âturûgu tĪ âla alĭngbi tĪ dutĭ da tĪ sâra na âkua tĪ birä. Sô sĭ lo yeke wabûmbi tĪ Bâda Sĕduti tĪ Bĕndo tĪ Gigĭ, Farânzi ayeke kû kĕtĕ pĕpe tĪ dutĭ na gündâ tĪ âmbĕlä tĪ Bĕndo tĪ Gigĭ töngana mbĕlä 2127, ngâ na âkua tĪ âturûgu tĪ Bĕndo tĪ Pötö. Ayeke bĭânĪ mbĕnĪ kodĕkĕma tĪ vüngängö sango, sô na lĕgĕ tĪ âkua tĪ âturûgu tĪ lo, lo yĕ tĪ tene âködörö tĪ Bĕ tĪ Afrĭka kûĕ angbâ na gbe tĪ lo. Müngö mabôko tĪ Farânzi ayeke sĕngĕ pĕpe, lĕgĕ ôko ngâ töngana tĪ âmbĕnĪ ködörö.

Limo tĪ: mbĕtisango humanité.fr “Bĕafrĭka: Djotodia ahön, käingö kpälĕ nĪ angbâ”, ngû 2013

Sudan Na Sudan tĪ Mbongo

Birä tĪ Sudan na lĕgĕ tĪ kuakömbûka tĪ John GARANG asâra sĭ âzo tĪ ködörö nĪ sâki mĭngi akpĕ agä na Bĕafrĭka sĭ gängö tĪ âla agä na kpälĕ tĪ sĕduti. Ngâ âturûgu kpälĕ tĪ Sudan na âla tĪ Tchad amû mabôko mĭngi na müngö ködörö tĪ Michel DJOTODJA.

UGANDA

Uganda adu na mbeto ndâli tĪ âturûgu kpälĕ tĪ LRA sô asâra ködörö na mbongo tĪ Bĕafrĭka. Na ngû 2013, âturûgu tĪ Uganda agä na mbongo tö tĪ Bĕafrĭka, âla na âturûgu tĪ Amerĭka tĪ tiri birä na âturûgu kpälĕ tĪ LRA.

Afrîka tî Mbongo

Afrîka tî Mbongo ayeke mbênî wasâra sô lo yeke na yâ tî gbâ ködörösê tî Bê tî Afrîka pépe. Kandâa, lo yê sî ahînga lo tóngana mbênî ngangü na Afrîka na güengö na ndo kûê tî sâra kua tî turûgu. Lo yeke lânî na âturûgu 400 na Bangî na lêngê tî mängö terê na pöpö tî âködörösê tî Bê tî Afrîka asû mabôko na gbe nî na ngû 2007, tóngana mbênî mbëtî hûnda tî fängö yê na âturûgu. Ngâ tóngana Gbïä DEBY azî âturûgu tî lo sô ayeke bata Gbïä BOZIZE, lo hûnda na Afrîka tî Mbongo tî mû na lo âturûgu tî bata lo. Tîngö tî gbïä BOZIZE agâ na kpälê tî porosö na Afrîka tî Mbongo mîngi, asâra sî Gbïä Jacob ZUMA asâra kûê tî tomba DJOTODJA na ndö tî mbätä tî gbïä.

b. Ândokua tî âgbâködörösê na yâ tî käingö kpälê nî

Alöndö na ngû 1997 asî na lâsô, Bêafrîka awara âkuatokua tî bätängö sîrîrî 13, ndânî laâ sî aîri lo “ Sêse tî âkuatokua tî sîrîrî ”.

Ë lîngbi tî bûmbi ândokua tî âgbâködörösê na yâ tî âkündümarä ûse:

Ândokua sô ayeke na yâ tî Afrîka pépe, na ândokua tî Afrîka.

• Âfinî-pialö³⁰ tî âbêndo tî gîgî na yâ tî kpälê tî Bêafrîka

Na lêngê tî finî-pialö, alîngbi ë hînga bîanî sô ayeke âkuatokua tî sîrîrî sô Bêndo tî Gîgî laâ ayeke na ndö nî, wala âmbênî sô ayeke tî Afrîka pépe, tóngana tî Bêndo tî Pötö.

Na yâ tî molongö sô ë lîngbi tî dîko âkuatokua tî Bêndo tî Gîgî: Kuatokua tî Bêndo tî Gîgî na Bêafrîka(MINURCA, ngû 1998 asî na ngû 2000); Ndokua tî Bêndo tî Gîgî tî Bätängö Sîrîrî na Bêafrîka (BONUCA ngû 2000 asî na ngû 2010); Ndokua Mângbi tî Bêndo tî Gîgî tî Bätängö Sîrîrî na Bêafrîka (BINUCA ngû 2009); Kuatokua tî Gbâ tî âkua tî Bêndo tî Gîgî tî kpëngbängö gerê tî Sîrîrî na Bêafrîka (MINUSCA) sô lo gâ na sêlê tî Kuatokua tî Afrîka Ndâli tî Bêafrîka (MISCA) ngbêna yê na ngû 2014.

Âkuatokua tî Bêndo tî Pöpö:

Âturûgu tî Bêndo tî Pötö EUFOR/TCHAD/ RCA) Ndâli tî Tchad na Bêafrîka. Ngû 2007 asî na ngû 2009; Âturûgu tî Bêndo tî Pötö(EUFOR/RCA) Ndâli Bêafrîka ngû 2014 asî na ngû 2015; Kuatokua tî âturûgu tî Bêndo tî Pötö tî müngö wängö EMAM-RCA) ngû 2015; Kuatokua tî fängö yê na âturûgu tî Bêndo tî Pötö na Bêafrîka (EUTM) ngû 2016.

Âkuatokua tî âturûgu tî âbêndo ndê ndê sô ayeke mû mbênî ngangü mabôko sô na ndembë sô âfinî-pialö³¹ tî Afrîka alîngbi tî hön ndê na nî pépe.

• Âfinî-pialö tî Afrîka na yâ tî kpälê tî Bêafrîka

Tî âfinî-pialö tî Afrîka, ë lîngbi tî fa: Kuatokua tî Afrîka tî Bëmbëngö ndo na ndö tî âmängö terê tî Bangî (MISAB ngû 1997 asî na ngû 1998); Bêndo tî âködörösê tî Afrîka sô ayeke na yâ tî lëmbütü tî saharah amû mabôko na ngû 2001 asî na ngû 2003; Ângangü Turûgu tî Garâ Mosoro tî Bê tî Afrîka (FOMUC ngû 2002 asî na ngû 2008); kuatokua tî Sîrîrî tî Bêafrîka (MI-

30 Initiative

31 Initiative

COPAX ngû 2008 asĭ na ngû 2013, ngâ na Kuatokua tĭ Afrĭka Ndâli tĭ BĒafrĭka (MISCA) ngû 2013 asĭ na ngû 2014.

Alĭngbi ě yĕ da lĕgĕ ôko na Rolland MARCHALL ě tene gĕngö tĭ âködörö tĭ Gbâködörö tĭ BĒ tĭ Afrĭka na yâ tĭ kpälĕ tĭ BĒafrĭka ague na hûzu akĭri na pekô, ngâ ayeke yĕ tĭ gĭngö bê mĭngi. Akara ângangü turûgu tĭ BĒ tĭ Afrĭka tĭ gbû kokö na pöpö tĭ âturûgu tĭ gbiä PATASSE na âturûgu kpälĕ tĭ François BOZIZE. Na pekô tĭ müngö mbätä tĭ gbiä tĭ François BOZIZE, âturûgu tĭ Afrĭka agbĭan kpoto tĭ li tĭ âla sĭ âla lĭ na yâ tĭ kuatokua tĭ Sĭrĭrĭ tĭ BĒafrĭka (MICOPAX).

Âla sâla yĕ ôko pĕpe na gĕngö tĭ âselĕka tĭ mü ködörö na âpâsi sô kûĕ âla sâla na âzo na pekô nĭ. Sô afa sô mĕngö terĕ atĭa âbĕndo tĭ âgbâ ködörö tĭ BĒ tĭ Afrĭka. Ngâ sô kĭte ayeke na pöpö tĭ âla na yâ tĭ âkua sô âla sâla.

Töngasô, MICOPAX ndĕ na FOMUC, ayeke na ândokua otâ. Tĭ âturûgu, tĭ âpulûsu, na tĭ âsĕngĕ zo tĭ kua. Mbĕlä-ndâkua³² tĭ lo ayeke tĭ kpĕngba sĭrĭrĭ, tĭ bâa ndo na ndö tĭ âkua tĭ zĕngbihalĕ, tĭ bâa ndo na ndö tĭ yĕndĭä tĭ âzo, müngö mabôko na kua tĭ pätärä tĭ porosö, müngö mabôko na kĭringö na söngö na yâ tĭ ködörö ngâ na lĕkĕngö söröngö ndo, na âmbĕnĭ âkua ndĕ ndĕ. Na ngoi sô âselĕka atöndâ tĭ birä tĭ âla na ngû 2012, MICOPAX atĭsa tĭ lo mbĕnĭ ngĕngĕlĕ bûmbi tĭ âgbĭä tĭ ködörö na Ndjamena na lĕngö 21 tĭ nze tĭ kakawuka tĭ ngû 2012, sĭ lo mü yĕngâ tĭ tokua hĭo ângangü turûgu tĭ lo tĭ gbû kokö sô mbĕnĭ mbûbi tĭ ângangü turûgu tĭ Tchad tĭ mü na ndüzü wüngö tĭ âturûgu sô ayeke na gbätä tĭ Damara. Ngĕngĕlĕ bûmbi sô asĭgĭ na âmbĕtĭ tĭ zĭangö birä sô zo ôko akpĕ nĭ pĕpe. Ayeke yĕ tĭ mbema pĕpe ndâli tĭ yĕ ûse. Kôzo nĭ ayeke sô âturûgu tĭ Tchad sô sĕrĕngö yĕ tĭ âla ayeke polĕlĕ pĕpe ayeke mĭngi na yâ tĭ kua nĭ. Uĕse nĭ ayeke sô akara mĭngi Bĕndo tĭ âködörö tĭ BĒ tĭ Afrĭka tĭ sâra sĭ akpĕ âmüngö yĕngâ tĭ lo, ndâli tĭ sô lo mvenĭ lo yeke tambûla nzönĭ pĕpe. Bĭanĭ na tângo nĭ sô nginza kua tĭ ngû ôko tĭ MICOPAX ayeke ndurü na kûtu 30 tĭ nginza tĭ Bĕndo tĭ Pötö, sô ndâmbo nĭ alöndö na Bĕndo tĭ Pötö na lĕgĕ tĭ âkûngbâ tĭ kua na yöngö âkûngbâ nĭ. Ngâ, mbâgĕ nĭ 20 na ndö tĭ 100 alĭngbi fadĕ tĭ löndö na matabĭsi tĭ âködörö-boso³³ nĭ, sĭ âla mü nginza kûĕ pĕpe tĭ lĭngbi na fütängö nginza tĭ ndâ nze tĭ âwakua ngâ tĭ sĕlĕngö na âkua tĭ âsĕngĕ ndokua nĭ.

Tĭ MISCA, ayeke Bĕndo tĭ Afrĭka sĭ azĭa lo na sĕse na mĕngö terĕ kôzo nĭ na Bĕndo tĭ Gĭgĭ ngâ na pekô nĭ na Bĕndo tĭ âködörö tĭ BĒ tĭ Afrĭka. Kunibĕ sô adu na ndö tĭ mbĕnĭ nzönĭ bibĕ: Müngö mabôko na gurugbiä tĭ kĕtĕ ngoi tĭ kĭri na sĭrĭrĭ na yâ tĭ ködörö, na tĭ mü mabôko na mbĕnĭ ködörö ĭtä sô kûndüsĕwĕ tĭ dûnĭa ayĕ tĭ mü mabôko na lo pĕpe. Yĕ ôko, afa lânnĭ atene lo yeke töndâ tĭ kua na lĕngö 1 tĭ nze tĭ kükürü tĭ ngû 2013, kandâa lo töndâ nĭ gĭ na lĕngö 19 tĭ nze tĭ kakawuka tĭ ngû 2013. Sĕlĕngö yĕ sô ayĕda na tĕnĕ tĭ Mathias Eric OWONA NGUINI sô lo tene sĕlĕngö yĕ na tângo nĭ ayeke mbĕnĭ kôtâ kĭte mĭngi na âködörö tĭ BĒ tĭ Afrĭka. Âturûgu tĭ Farânzi (sangaris) 2000, na âla tĭ Bĕndo tĭ Pötö 600 agâ amû mabôko na lo. Sĭ töngana lo sô benda na kĭringö na sĭrĭrĭ na ndö tĭ lĕgĕ sô alöndö na

32 Mandat

33 Etats membres

Bangî tî sî na ködörösêse tî Kamerun, sô ayeke lêgë sô âkuamosoro tî Bêafrîka mîngi ayeke tambûla na ndö nî, na sô sî ayeke hön na âkûngbâ tî zângbihalë na ndö nî, akara lo tî kîri na söngö na pöpö tî âwabirä, ngâ pëpe tî kâi âfängö zo na sâlängö mbänä na âzo. Alîngbi ë hînga tâa tënë sô ayeke gi âzo 7000 (âmarä tî âturûgu kûê na yâ nî) tî sâra kua na ndö tî ködörösê sô lê nî ayeke tóngana barâsi 623.000, sô ayeke na birä wala sô birä alöndö tî hünzi na yâ nî, ayeke kêtê mîngi.

Limo tî: grotius.fr/fängä yê na ndö tî mbai-hînga ndâ tî kpälë tî bêafrîka/ngû 2013

FÂNGBI II: NGANGÜ TÎ KPÄLË TÎ BÊAFRÎKA NA YÂ TÎ MBÊNÎ KÖDÖRÖ SÔ “ÂYË TÎ LO KÛÊ AZËN”

Alîngbi ë töndânî na ndö tî mbênî tâa tënë sô pëli nî alütî pëpe: Bêafrîka ayeke mbênî ködörösêse. Ayeke tâa tënë tóngana ë bâa nî na lêgë tî ndiä, Bêafrîka ayeke Ködörösêse, ndâli tî sô lo yeke na lëködörösê, lo yeke na halëzo, ngâ na ngurugbiä ataâ sô lo yeke ngbâ lâkûê lâkûê pëpe, wala lo dutî mbîrîmbîrî pëpe ngâ sî lo yeke na lêgë tî ndiä pëpe. Kandâa dütiingö tî lo tóngana ködörösêse, awôko mîngi ndâli tî tiängö wala bübängö tî ngëngëlë yê sô alîngbi tî mü lo tóngana ködörösêse, sô afa dipandä tî lo. Bîanî, diköngö Bêafrîka tóngana ködörösêse, ayê tî fa sô ë mü lo tóngana mbênî ngangü sô ndiä amû lêgë na lo tî sâla yê tî ngangü na terê tî âzo. Kandâa tóngana ë bâa ndâ tî nzorôkodutî tî sêdutî tî ködörösêse sô nzönî, afa na ë sô ayeke âwasâra tî âkpälë laâ ayeke sâra yê tî ngangü na terê tî âzo. Nî laâ ayeke nzönî tî tene ë kîro ayê sô asâla sî kpälë anînga na yâ tî ködörösê sô, na tî sigî na âmbênî nzönî lêgë sô alîngbi tî bata sîrîrî anînga na yâ tî ködörösê nî, na tî sî na mbênî nzorôkodutî tî sîrîrî sô akpêngba.

Limo tĪ : Wasëndâ tĪ Ndokua FES, BangĪ, ngŭ 2013

1- Fängö ndâ tĪ ayê sô asâla sĪ kpälê nĪ anĭnga: Bêafrika, mbênĪ ködörö sô ati wala sô ayê tĪ lo kûê azên?

MbênĪ apê ë lĭngbi tĪ bâa Bêafrika tōngana mbênĪ ködörösêse sô ati. Ndâli tĪ sô ayeke nzōnĪ tēnê pēpe, sĪ tōngana ngâ fadê ngbēna yê na dipandâ tĪ lo, lo tambŭla ngâ nzōnĪ kêtê. Na ngŭ 2015, tondo tĪ Ndokua tĪ Zāngbĭngö terê na tĪ Mäĭngö âkuamosoro afa mbênĪ finĪ lĕgê tĪ gbâ tĪ ânzorōko tĪ bāngö pekô tĪ wökōngö tĪ âködörö sô adu na ndö tĪ ayê okü: sālāngö yê tĪ ngngŭ, fängö ngbanga, ândokua tĪ ködörö nĪ, âgündâ tĪ kuamosoro na ngangŭ tĪ sĭgĭngö na yâ tĪ kpälê. Alĭngbi na âkpälê nĪ, ndânĪ na lĕgê tĪ porosö, tĪ kuamosoro, tĪ âturŭgu, tĪ gbŭngö li wala tĪ tēnê tĪ Nzapâ ayeke hōn ndö nĪ, sĪ âla yeke tĭngbi terê ndê ndê tĪ mŭ mbênĪ nzorōko na kpälê nĪ. TĪ Kpälê tĪ Bêafrika, yê kûê afa sô ânzorōko tĪ bāngö pekô tĪ ayê nĪ kûê ayeke na gbe nĪ.

a- Wökōngö tĪ âkuaporosö tĪ ködörö nĪ

MbênĪ kötâ kĭte tĪ mbälä-ndâkua tĪ Gbiä TOUADERA ayeke tĪ zĭa sĭrĭrĭ na tĪ kĭri na ngangŭ tĪ ngurugbiä na yâ tĪ ködörö tĪ Bêafrika kûê. Tĭängö tĪ nguru-ndarä na tĪ âwasêlê tĪ ngurugbiä na yâ tĪ âmbênĪ kêtê ködörö, amŭ lĕgê pēpe tĪ mâi ândokua tĪ ngurugbiä tĪ mŭngö mabôko na âmōlengê tĪ ködörö. Mĭngi nĪ ayeke gĭ ândokua zāngbihalê, na âkündŭ tĪ Nzapâ sĪ ayeke sâra âkua nĪ. Âwasâra tĪ nzāngbihalê asâra kua na ndö tĪ ndāmbo tĪ ködörö nĪ na yâ tĪ mŭngö mabôko tĪ âla na ândokua tĪ ngurugbiä tĪ mŭngö mabôko na halêzo. (Tondo tĪ UNCHA, op cit) Kōzo kûê, na yâ tĪ mbênĪ kêtê ngoi sô ahōn, Gbiä tĪ ködörö alĭngbi pēpe tĪ

gue na ndo kûê na yâ tî ködörö nî. Banga tî ködörö nî kûê ayeke fadè na mabôko tî âturûgu kpälè sô ayeke lëgbïä na ndö nî. Ngâ sô sî lo yeke na gbe tî kânga tî ngombe na lëgè tî mbëlä tî Bêndo tî Gîgî 2127, ngurugbïä alîngbi tî wara ngombe pèpe. Kandâa kâ, ngombe ayeke tambûla yamba na pöpö tî âturûgu kpälè, sô sî tî lîngbi na ndâ tî kua tî âla wala ndâli tî sô lëgè nî azî na âla, âla yeke kpè ndïä ôko pèpe na yâ tî sârängö yê tî âla. Sô sî kûndüsëwä tî dûnïa ake tî zî kânga tî ngombe na ndö tî ködörö nî, awôko bê tî kâmâlëgbïä tî kêtê ngoi tî SAMBA-PANZA mîngi, sî angbâ mbênî kîte ndâli tî TOUADERA.

Na mbâgè, gî na yâ ôko molongö tî wököngö tî ködörösêse tî Bêafrîka sô, kandâa na ndö tî lëgè ndè, ayeke du ânde ngangü tî sâra pialö tî lëkëngö ködörö na lëgè tî âmôlengê tî lo mvenî (müngö mäingö tî ködörö ôko ôko na mabôko tî âzo tî ködörö nî), sô sî âkötä zo 37 na ndö tî 100 ahînga mbëtî pèpe (tondo tî UNICEF ngû 2016), ayô na ndüzü tîngasô mängö terê pèpe na pöpö tî âzo tî ködörö nî, sô mo yeke baa nî mîngi na ndö tî âkodè tî fängö mbëtî na âmôlengê sô awoza na sârängö yê kîrikiri tî âgbâ tî âwasâra sô nzara ahön ndö tî âla. Töngana tî sô mbênî mato atene “ Yâ sô ayeke na nzara ayeke mä ndo pèpe” Ayê tî tene ngâ sô lo yeke na ndarä pèpe.

b. Kängbîngö yâ tî âbûmbi tî âturûgu kpälè na mäingö tî âwûrûwûrû na pöpö tî âkûndüsëwä

Kêtê sîrîrî sô ayeke na kötä gbätä tî Bangî, alîngbi pèpe tî kânga ndö tî dütingö na yâ tî kpälèduti tî âkêtê ködörö. Kandâa sô na banga-do âkua tî fängö âzo ahön ndö nî, âwûrûwûrû na pöpö tî âkûndüsëwä na bê ngâ na tö tî ködörö nî sô na gbe nî kängbîngö terê na pöpö tî âturûgu kpälè ayeke da mîngi. Âbûmbi tî âturûgu kpälè 14 laâ ayeke lëgbïä na ndö tî lê tî ködörö nî 80 na ndö tî 100.

Mbûmbi tî â “Selêka” sô abâa gîgî lânî na ngû 2012 tî mü ködörö na tî tî gbïä BOZIZE, akângbi hîo gî nze otâ na pekô tî müngö ködörö sô. Kötä tembe atîngbi mbûmbi tî “FPRC” na âla tî “UPC” âkötä mbûmbi ûse tî selêka, ndâli tî lëngö gbïä na ndö tî âködörö sô âmosoro tî gbe tî sêse na âkâwa ayeke da.

Âfängö âzo na nzîngö âmosoro tî bûmbi tî “UPC” (sô âzo nî mîngi ayeke gî âmbörörö) na yâ tî âmbênî gbätä asâra sî këngö âmbörörö amâi na bê tî âzo. Tî kîri na mbänä sô, âbûmbi tî bätängö ködörö abâa gîgî na yâ tî âgbätä, sî âla yeke sâla söngö sô ayeke na lëgè nî pèpe na âmbênî bûmbi tî tiri na âkûndüsëwä tî âmbörörö, töngana tiri sô asâra na längö 13 tî nze tî bêlâwü tî ngû 2017 na gbätä tî Bangassou sô âzo ngbangbo akui da. Töküängö âzo tî fâa âmbörörö na âmîsîlîmi akpa terê na yâ tî fängö pekô tî tènè tî âwabirä tî âgbätä, na mbênî matânga tî âkuandarä tî tömbängö sionî yîngö tî âkpälè na pöpö tî âwabêafrîka sô ayeke “âmîsîlîmi wandê”

Gängö mîngi tî âtiri na pekô tî sô yâ tî âbûmbi tî âturûgu kpälè akângbi, afâa âzo mîngi, aturûgu tî Bêndo tî Gîgî, na âwakua tî zângbihalè ngâ kûê akui da mîngi. Ândokua sô ayeke na gbe tî ngurugbïä pèpe sô angbâ tî gue na banga tî Ködörö, ayeke mîngi pèpe, ngâ sî âwakua zângbihalè mîngi akâi kusâla tî âla na banga ndâli tî sâlängö yê tî ngangü sô ahön ndö nî kâ. Nzara tî kängbîngö yâ tî ködörö sô ayeke na bê tî âturûgu kpälè nî awoza yâ tî

âpätärâ tĪ kĭringö na sĭrĭrĭ ngâ na kua tĪ zĭngö ngombe, tĪ zĭängö kua tĪ turûgu, tĪ kĭringö na ângbêne turûgu kpälĒ na yâ tĪ âsêngĕ kua ngâ na tĪ kĭringö na âturûgu kpälĒ wandĕ na ködörö tĪ âla. Tĭngö tĪ âpialö tĪ bümbĭngö âbümbi tĪ âturûgu kpäle sô âmbĕnĭ waggbüngö kokö, töngana Ndokua tĪ Nzängbüngö terĕ tĪ âmĭsĭlĭmi sô asâla kua na ngû 2016 tĪ bümbi âselĕka, afa kötâ kângbi sô ayeke na pöpö tĪ âbümbi tĪ âturûgu kpälĒ. Atâa sô kûĕ, ĕ bâa sô sârängö birâ na âmĭsĭlĭmi akĭri na söngö na pöpö tĪ “UPC” na “FPRC” na kötâ bibĕ tĪ sârängö mbĕnĭ ködörö tĪ âmĭsĭlĭmi.

c- Dängö bê tĪ âzo kûĕ na ndö tĪ âyĕ sô asi, atĭa

Tĭängö tĪ dängöbĕ afa sô sĭ atĭa âwabĕafrĭka tĪ sâra kua na ânzönĭ tĪ pekö tĪ âfinĭ-pialö tĪ sĭrĭrĭ ngâ na âmüngö yângâ tĪ âgbâ tĪ âpätärâ, ngâ na kĭringö lâkûĕ na ndö tĪ kâpâkua tĪ sĭrĭrĭ. Ayeke töngasô lâa sĭ kötâ pätärâ tĪ Bangĭ aduti na längö 14 asi na längö 11 tĪ nze tĪ bêlâwü tĪ ngû 2015. Ndânĭ ayeke tĪ zĭa na sĕse âkodĕkua sô alĭngbi tĪ sâra sĭ kĭringö na sĭrĭrĭ ngâ na söngö agâ taâ tĕnĕ. Mbĕnĭ ndânĭ ayeke tĪ kĭri na pekö, nzara tĪ bê tĪ âwasâra tĪ kpälĒ tĪ Bĕafrĭka, na tĪ kĭri na söngö na pöpö tĪ halĕzo na âwalĕngögbĭä. Bĭanĭ, na yâ tĪ lĕngögbĭä tĪ kĕtĕ ngoi tĪ SAMBA-PANZA, âsârängö yĕ tĪ gĭngö nzönĭ tĪ âla mvenĭ adu da mĭngi na yâ ngbö tĪ gbĭä sô âwawängö ahön ndö nĭ, na Bâdahalĕzo tĪ kĕtĕ ngoi ngâ na ngurugbĭä tĪ kĕtĕ ngoi. Finĭ yĕ sô akângbi pöpö tĪ pätärâ sô na âmbĕnĭ, ayeke sô âwasĕlĕ tĪ âködörökömandâ kûĕ ayeke da sĭ amû lĕgĕ na âkötâ zo tĪ ködörö tĪ mâ tĕnĕ tĪ bê tĪ âzo tĪ âkĕtĕ ködörö. Na taâ pandĕ nĭ, âwasĕlĕ tĪ âzo tĪ tö ahûnda tĪ tene ngurugbĭä asâra kûĕ tĪ kanga lĕgĕ na kua tĪ âturûgu kpälĒ tĪ selĕka tĪ Basse-kotto sô angbâ tĪ lĕgbĭä na yâ tĪ ködörökömandâ nĭ. Kandâa kâ tĪ âturûgu kpälĒ nĭ kûĕ, nĕngö tĪ âyĕ sô âla hûnda, ayeke hündängö na ngangü tĪ tene ayĕda na âla sô ayeke fâa ânde ngbanga na li tĪ âla pĕpe, ngâ sĭ ayeke zĭa ânde âla na kua, alĭngbi gĭ na ngangü tĪ âla na yâ tĪ âködörö.

Âmängö terĕ sô abâa gĭgĭ na yâ tĪ pätärâ sô amû lĕgĕ tĪ kâi kpälĒ nĭ kĕtĕ, tĪ tene âsöröngö ndo aduti da na pekö nĭ, na ngoi sô, nzorökoduti tĪ sĕduti na tĪ porosö na gbe tĪ lĕngögbĭä tĪ SAMBA-PANZA sô âzo adĕ kĭte na lo mĭngi. Mängö terĕ na ndö tĪ kua tĪ zĭngö ngombe, tĪ zĭängö kua tĪ turûgu, tĪ kĭringö na ângbêne turûgu kpälĒ na yâ tĪ âsêngĕ kua ngâ na tĪ kĭringö na âturûgu kpälĒ wandĕ na ködörö tĪ âla, ngâ na tĪ zĭängö na yâ tĪ âkua tĪ turûgu tĪ Bĕafrĭka sô ngurugbĭä tĪ kĕtĕ ngoi na âturûgu kpälĒ asû maboko da afa polĕlĕ ândĭäkodĕ³⁴ sô ayeke na lĕgĕ nĭ: (Alĭngbi âla fâa zo pĕpe, ngâ asâra nĭ na kpĕngö ndĭä tĪ âkua ôko ôko)

• Bĭngöbĕ na ndö tĪ ânzönĭ sô alĭngbi tĪ gâ na Bĕafrĭka kĕkerĕke

Lĕgĕ sô sĭ abâa, amâ na ndâ, ngâ agi tĪ kâi na âkpälĒ ngâ na âbirâ na Bĕafrĭka alĭngbi pĕpe tĪ zĭa sĭrĭrĭ tĪ lâkûĕ lâkûĕ. Mĭngi nĭ, ândokua tĪ Bĕndo tĪ Gĭgĭ, âwakûa zângbihalĕ, âbümbi sô ayeke na gbe tĪ ngurugbĭä pĕpe tĪ dûnĭa, ayeke mbumbuse mĭngi âyĕ sô kûĕ abâa ngangü tĪ âkündüsĕwâ tĪ kâi kpälĒ nĭ, sĭ âla mü ngoi tĪ âla kûĕ tĪ sâla gĭ âyĕ sô afa tondo tĪ âgbâ tĪ nginza sô âla wara na ĭrĭ tĪ kpälĒ tĪ Bĕafrĭka sô sĭ kötâ mbâgĕ nĭ kûĕ ague na yâ tĪ kua tĪ kpĕngbängö sĭrĭrĭ na tĪ mängö terĕ na pöpö tĪ âkündüsĕwâ na yâ tĪ âgbe ködörö pĕpe. KpälĒ tĪ Bĕafrĭka amû mosoro mĭngi na âwasâra tĪ ködörö wandĕ. Na yâ tĪ kâpâkua na âmbĕtĭ-kâpâ

34 principes

nî, âla mû päsä ôko na ngangü tî kua, na yâpüngö bê, ngâ na ndarä tî âmôlengê tî âgbätä wala tî âködörö nî pèpe. Âla yeke mä terê na ndö tî âyêgi³⁵ tî porosö, tî sêdutî na tî mäingö ködörö gî na ngurugbiä ngâ na ândokua tî müngö mabôko na mäingö, sî âla gi ôko pèpe tî zîa halëzo na yâ nî. Kpälë tî Bêafrîka amû lëgê tî bâa âbingöbê otâ:

- Bîngöbê tî kpälë sô na yâ nî âyê sô agâ na kpälë na Bêafrîka akpêngba ngâ angbâ lâkûê tî gue, sô sî na yâ nî ngurugbiä ayeke du ânde da pèpe anînga, ndâli tî sô atîa lo lâkûê tî du na nguru-ndarä tî kânga lëgê na ngangü wala na mbênî kodë ndê, mäingö tî âturûgu kpälë, tî dë âwûrûwûrû na pöpö tî âkündüsëwä na tî mû mabôko na lëkëngö ködörö ndâli tî nzönî tî âzo ôko ôko na tî âzo kûê.

- **Bîngöbê tî pöpö nî, na bätängö ngurugbiä tî Bêafrîka na gbe tî müngö mabôko tî Bêndo tî Gîgî na ândokua tî müngö mabôko na mäingö tî dúnîa.**

- Bîngöbê tî pialö na tî nzönî gbüngöli sô aduti na ndö tî ngangü-ndarä tî zîngöngö tî Bêafrîka na lëgê tî porosö, tî mosoro na tî sêdutî (Gbû li na ndö tî kêkerêke, na sîgîngö na finî gängö nzönî tî Bêafrîka) sî tóngana lo yê tî sîgî na yâ tî kötä dû tî ânîngängö kpälë sô lo yeke na yânî asâla âgbâ ngû balë ôko mîngi, tî tene lo yê tî ngbâ na yâ tî mbai ngâ na yâ tî porosö tóngana mbênî ködörösêse sô ayeke na gbe tî ngbâa tî mbênî yê ôko pèpe. Zîngöngö tî ködörö sô ahûnda na mbênî lëgê sô kîte ayeke da pèpe, gbîängö gbüngöli, tâkaduti ngâ na sâlängö yê na yâ tî âkodëto tî lëngögbîä, tóngasô sî sümä tî Bêafrîka agâ taâ tënë.

2- Müngö-yângâ

Âmbênî müngö-yângâ ayeke nzönî tî mû mabôko tî fa lëgê na âkusâla tî âmbênî âwasâra tî kpälë tî Bêafrîka. Nî laâ atokua nî na mbâgê tî âwasâra sô asoro âla:

a. Na ngurugbiä tî tene lo kîri na ngangü tî lo na ndö tî ködörö nî kûê

- **Lëkëngö yâ tî kua tî ângangü turûgu tî Bêafrîka: Mbênî kua tî ngangü ndâli tî ngurugbiä.**

Âwazângbi tî dúnîa, ngurugbiä, âturûgu kpälë, ngâ na halëzo, ahînga sô alîngbi tî zîa kua tî âturûgu ndê pèpe. Lo fa sô ayeke tënë ôko sô âzo kûê ayêda na nî laâ (Thierry Vircoulon). Ayeke sêngê pèpe sî lo yeke na ngündâ tî bümbîngö terê na yâ tî âmbênî ködörö. Tî sâla nî, alîngbi azîa na sêse âmbênî âkâmba tî kua sô zo alîngbi tî zîa bê na ndö nî. Mbîrîmbîrî nî tî zî âturûgu kpälë kûê na pöpö tî âturûgu, tî fa yê na âla na lëgê nî na tî bâa tënë tî kânga tî ngombe sô ayeke na ndö tî ködörö nî. Bîanî, zo wa laâ ayeke bâa nzönî na pekô tî kânga tî ngombe sô? Ayeke ngurugbiä na ângangü turûgu tî Bêafrîka pèpe. Tóngana nye sî na yâ tî marä nzorôkoduti sô ngurugbiä alîngbi tî tiri wala tî mû yângâ na yâ tî âpätärä tî sîrîrî na pöpö tî lo na âturûgu kpälë? Tóngana asâra âkôzo yê otâ sô, fadë lëkëngö yâ tî kua tî ângangü turûgu tî Bêafrîka na lëgê tî taâ kodëkua, na zîängö âzo tî âgbeködörö kûê da, ngâ na lîngbîngö wüngö tî âkôli na âwâlî, alîngbi tî gâ taâ tënë. Na ndönî, töküängö ângangü turûgu sô hîo na yâ tî ködörö nî kûê ayeke kânga lëgê tî tene halëzo asâra söngö na âturûgu kpälë.

35 Objectifs

• **Lëkëngö yâ tĪ âkua tĪ fängö ngbanga ngâ na zïängö âzo na kânga**

Lëkëngö yâ tĪ âkua tĪ fängö ngbanga ahûnda âmüngö mabôko mîngi. Alîngbi lëgë ôko tĪ leke ândo nĪ na tĪ fa yê na âwafängöngbanga nĪ. Ataâ sô sĪ fängö ngbanga na ndö fängö zo adutĪ da na ngû 2015, ngâ fadë fadësô na gbe tĪ gbïä TOUADERA, tämbülängö tĪ âfängö ngbanga sô afa sô ayê mîngi angbâ tĪ tĪa kua tĪ fängö ngbanga nĪ, mbîrîmbîrî na ndö tĪ bätängä âzo sô sïönĪ awara âla, ngâ na âwatöndöngö ndâ tënë (mbëtĪ tĪ Amnesty International), mbênĪ ngâ, zïngö tënë na li tĪ âla, wala zïngö na kânga âzo sô afâa zo, sô sĪ âzo kûê ahînga nĪ. Ataâ sô kûê, alîngbi zo kûê akpë âmüngö yângâ tĪ pekô tĪ fängö ngbanga na ndö tĪ âwasâra tĪ kpälëdutĪ, na tĪ sâra kua na âmüngö yângâ tĪ gbätâ tĪ Oslo, ngâ tĪ sâra hîo tĪ tene ngëngëlë da fängö ngbanga na ndö tĪ âzo tĪ fängö zo sô asâra tënë nĪ anînga awe atöndâ tĪ kusâla tĪ lo.

• Leke yâ tĪ nzorôko tĪ âzo sô ayeke sâra kua na ndö kua tĪ zïngö ngombe, tĪ zïängö kua tĪ turûgu, tĪ kîringö na ângbêne turûgu kpälë na yâ tĪ âsëngë kua ngâ na tĪ kîringö na âturûgu kpälë wandê na ködörö tĪ âla.

• Bâa pekô tĪ kua tĪ âkuatokua tĪ dûnĪa

Alîngbi abâa pekô tĪ kua tĪ âkuatokua tĪ dûnĪa (mbîrîmbîrî nĪ tĪ MINUSCA), mabôko na mabôko na âwakodëkua tĪ ködörö wandê. Ayeke tĪ leke yâ nĪ, tĪ kânga lëgë tĪ tene yêgĪ tĪ ngurugbïä na tĪ halëzo ague ndê na tĪ âbëndö tĪ gĭgĭ pëpe.

• Zïängö na sêse mbênĪ ndokua tĪ bängö ndo na ndö tĪ dëfängö nginza sô sĪ azĪa ânginza nĪ kûê na ndo ôko sĪ âwazângbi tĪ mäïngö kûê laâ ayeke mü yângâ na ndö nĪ. Alîngbi ayâpu marä tĪ kodë sô sĪ asâla na kua hîo (Kâpâkua tĪ Mäïngö ködörö na tĪ Kpëngbängö sĪrĪrĪ ngû 2017 asĪ na ngû 2021)

• KĪri na ândokua na yâ tĪ këtê ködörö

KĪri na ândokua ndê ndê sô alîngbi tĪ mü mabôko na kîringö na ngangü tĪ ngurugbïä yeke yeke. Mü kua tĪ fängö mbëtĪ na ndüzü na yâ tĪ âködörö sô ayo mîngi tĪ tene afa yê na âgbâ tĪ âmaseka sô ague na da mbëtĪ pëpe, tĪ zĪ âla na lëgë tĪ kua tĪ ngombe. Mäïngö sô alîngbi tĪ ndü ândokua tĪ müngö mabôko na âzo tĪ mü mbênĪ finĪ päsâ na âhalëzo sô ayeke dutĪ na yâ âködörö sô sälängö yê tĪ ngangü na pöpö tĪ âkündüsëwä abûba nĪ kûê.

b- Na âkâmaporosö

Âla lîngbi tĪ bâa gĭgĭ ndâli tĪ nzönĪ tĪ âzo kûê, tĪ leke gbüngö li tĪ âzo, na tĪ gi lëgë tĪ mü ködörö na lëgë tĪ sëgbïähalëzo. ÂmbênĪ âmokönzi-ndarä porosö alîngbi tĪ zĪa lëgë tĪ müngö mabôko na âturûgu kpälë, ngâ sĪ âla kasa na kürü gö âsïönĪ sälängö yê tĪ âla.

c- Na âbûmbi sô ayeke na gbe tĪ ngurugbïä pëpe

Âla lîngbi tĪ kpëngba nguru-ndarä tĪ âla tĪ kodë na tĪ sälängö kua na lëgë tĪ mändängö yê, ngâ, âla lîngbi tĪ gi nginza tĪ kua tĪ âla, âla mvenĪ sĪ fadë amû nëngö na lëgö tĪ âla na yâ tĪ lëkëngö kündüsëwä tĪ BëafrĪka sô adutĪ na yâ tĪ sĪrĪrĪ.

d- Na âbêndo tî gîgî na tî Afrîka

- Bâa ndo nzônî na ndö tî söröngö âwakua tî âla sô ayeke sâla kua na yâ tî âkuatokua tî sîrîrî tî kânga lêgë na âsiönî sâlängö yê tîngana: längöngö na âzo na ngangü, këngö âsiönî mângä na âyorö tî bübängö li tî âzo sô âturûgu tî âla ayeke sâra, ndâli tî sô nzônî bängö ndo tî ngurugbiä na tî âhalëzo ayeke ngangü mîngi tî bata ândokua tî zângbihalë na yâ tî nzorökodutî sô âturûgu kpälë ayeke tiri na âturûgu tî Bêndo tî Gîgî, sî âzo tî ködörö nî ayê tënë tî âla pépe (UNOCHA ngû 2016). Alîngbi amû wüngö tî âturûgu na âyê tî kua tî âturûgu tî Bêndo tî Gîgî na ndüzü tî tene âla wara nguru-ndarä tî sâra mbeto na tî kânga lêgë na âturûgu kpälë.

- Sâla kua mabôko na mabôko na ngurugbiä tî Bêafrîka ndâli tî zîngö ngombe na mabôko tî âturûgu kpälë na tî bängö pekô tî kua tî âkuatokua tî dûnîa, na tî ke tî mü terê tî âla na ngangü na ndö tî âyê sô ayeke na nëngö pépe, ngâ tî bânza kôzo kûê na nzônî tî âhalëzo.

- Bâa ndo na ndö tî kua tî âwagbüngö kokö, na tî sâla sî âbängö ndo tî âla kûê agâ ôko (Angola, Tchad, Kongo, Gabon, Kündüsëwä tî âkâtölîki tî Sant'Egidio) na ndö tî dütingö kekerêke tî âkötä wasärängö birä, tî âturûgu kpälë, ngâ na kîringö na ködörö tî ângbëna gbïä tî ködörö.

- Ngbâ lâkûê tî dêfa nginza ndâli tî lëkëngö ândokua, na âpialö tî mäingö ködörö na yâ tî ködörö nî kûê ngâ na yâ tî âgbätä (na ngoi tî kîringö na ngangü tî ngurugbiä)

- Zîa sî Bêndo tî Afrîka, Bêndo tî âködörö tî bê tî Afrîka, na Garâ Mosoro tî Bêa tî Afrîka angbâ lâkûê tî mü mabôko na lêgë tî âködörö-boso tî âla na töküängö âturûgu tî dê bê tî âhalëzo na tî zî ngombe bîanî bîanî na mabôko tî âturûgu kpälë.

ÂBÛKU SÔ AMÛ TËNË NA YÂ NÎ TÎ SÂRA NA MBËTÏ SÔ (ÂÏRÏ NÎ KÛÊ ANGBÂ NA YÂNGÂ TÎ FARÂNZI)

1. Amnesty International, « République centrafricaine. Le long chemin vers la justice. L'obligation de rendre des comptes », janvier 2017, <https://www.amnesty.org/download/Documents/AFR1954252017FRENCH.PDF> (consulté le 13 mai 2017) ;

2. ANKOGUI-M'POKO Guy-Florent, « La crise Centrafricaine date de longues durées : qui la finance ou la sponsorise ? », Présentation à l'occasion du dialogue sécurité sur la crise de longue durée en RCA, par la Fondation Friedrich Ebert Stiftung, du 10 au 11 avril 2017 à Douala (Cameroun) ;

3. BELLA MESSINA Fabrice, « L'appropriation locale de la réforme du secteur de la sécurité en République Centrafricaine et en Sierra Leone : Contribution à l'étude sur la sécurité et le développement post-conflit », Mémoire de Master-Recherche en Sciences politiques, Université de Yaoundé II-Soa, 2014-2015 ;

4. Équipe Humanitaire Pays, « Plan de réponses humanitaires 2017-2019. République Centrafricaine », Rapport UNOCHA (Bureau de coordination des Affaires humanitaires), novembre 2016 ;

5. HUGON Philippe, « Les défis de la stabilité en Centrafrique », in Les Notes de l'IRIS, février 2014, 13 pages
6. KILEMBE Faouzi, « Assurer la sécurité en République Centrafricaine. Mission impossible ? », Friedrich Ebert Stiftung Cameroun/ Afrique Centrale, octobre 2014, 28 pages ;
7. MARCHAL Roland, « Brève histoire d'une transition singulière. La République centrafricaine de janvier 2014 à mars 2016 », ROSCA-G&D (réseau des organisations de la société civile de Centrafrique pour la gouvernance et le développement), septembre 2016, 73 pages ;
8. NTUDA EBODE Joseph Vincent, « La Centrafrique à la croisée des chemins », in Diplomatie, n° 68, Paris, 2014
9. NTUDA EBODE Joseph Vincent, « Quel avenir pour la Centrafrique ? » in Diplomatie magazine, n°5, Paris, 2003.
10. NTUDA EBODE Joseph Vincent, « La Centrafrique de nouveau en ébullition: quelles leçons pour la communauté internationale ? », in Diplomatie n° 68, Paris, 2015
11. Plan national de relèvement et consolidation de la paix_PNRC 2017 – 2021 (République Centrafricaine), 6 novembre 2016 ;
12. VIRCOULON Thierry, « La reconstitution de l'armée centrafricaine : un enjeu à hauts risques », in Note de recherche n° 36, IRSEM, 28 avril 2017, https://defense.gouv.fr/content/download/5011361/8515378/file/NR_IRSEM_36.pdf (consulté le 13 mai 2017).
13. WEYNS Yannick, HOEX Lotte, HILGERT Filip & SPITTAELS Steven, « Cartographie des motivations derrière les conflits : la République centrafricaine », IPIS, Anvers, novembre 2014 ;

Ahûnzi vûngängö mbětï sô
na nze tí mbaängü tí ngû 2018
Bangî - Bêafrika

Molongö tî âmbëtî tî Ndokua FES na ndö tî Sírîrî na Sêduti na Afrîka Nzorôko 22

Na ndö tî Molongö tî âmbëtî tî Ndokua FES na ndö tî Sírîrî na Sêduti na Afrîka Nzorôko 22

Tiängö tî sêduti ayeke ôko tî âkötä kpälë sô akânga lëgë na mäingö ngâ na sêgbiähalëzo na Afrîka. Bängö gîgî na ningängö tî âkpälë sô sälängö yê tî ngangü ayeke da mîngi, ngâ na sô amû ngangü kua na âwabätängö sêduti na yâ tî âködörö mîngi pëpe akânga lëgë na sälängö kua mabôko na mabôko na ndö tî kâmba kua tî sêduti. Mäingö tî âkodëkua tî Afrîka na ndö tî sírîrî ngâ na sêduti azîa na sêse mbênî ndokua-ndiä tî mäingö sírîrî na sêduti. Töngana ndokua tî müngö mabôko tî porosö sô amû ngangü

mîngi na sêgbiähalëzo tî azo kûê, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) agi tî kpêngba sälängö kua mabôko na mabôko na pöpö tî sêgbiähalëzo na kâmbakua tî seduti. Nî laâ Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) amû mabôko na sälängö pätärä tî porosö na ndö tî âyê sô alîngbi tî buba sêduti, ngâ töngana nye sî alîngbi tî kânga lëgë na nî na yâ tî ködörösêse, na yâ tî âgbâködörö ngâ na Afrîka mobimba. Âmolongö tî âmbëtî tî Ndokua FES na ndö tî Sírîrî na Sêduti na Afrîka ayê tî mû mabôko na pätärä sô na särängö âkirö sô agbû bê tî âzo ngâ sô zo kûê alîngbi tî mä ndâ nî.

Tënë na ndö tî sû sô

Na ndö tî gbâ tî âmosoro sô lo yeke na nî töngana tënë tî gbe tî sêse, lôlo, ninë-mbö, kâwa, âyê tî yâ tî gbakô na âmbênî, ködörösêse tî Bêafrîka ngbêna yê na bängö gîgî tî lo, atî na yâ tî kpälë tî sêduti sô ayeke hünzi pëpe. Tî tene amû tî sâra na kua tî nzônî duti tî halëzo, ânginza sô lo wara na pekô tî âmosoro tî lo ague mîngi gî na yâ tî âmüngö ködörö na ngangü, âkuakömbûka, âbirâ na pöpö tî âkündüsëwä ngâ na âbûmbi tî Nzapâ. Âkpälë tî pekô nî ayeke mîngi : na ndö tî yê tî mawa tî fängö âzo, mosoro tî lo atî kûê, yêrë amû yâ tî Ködörö nî, âkâmba tî söngö abuba, azîa na sêse mbênî sïönî ndarä tî särängö mbeto tî mbâ, tî sälängö yê tî ngangü na terê tî âzo, ngâ na kpêngö ködörö tî âzo gbânî tî gue na mbênî ködörö ndê, ngâ na ködörö wandê. Ngâ, Bêafrîka ayeke na yâ tî mbênî gbâködörö sô sírîrî ayeke da pëpe. Na lëndö tî lo sô akono barâsi 623.000, na wüngö tî âzo tî lo 4.616.000, âködörö omenë angôrôngbi lo (Tchad,

Kamerun, âKongo ûse, âSudan ûse). Bêafrîka na âködörö sô akângbi âyongôro maka sô mîngi nî abata nî nzônî pëpe. Âködörö sô ayeke ngâ na âkpälë sô asî na ndö sêse tî Bêafrîka. Tî gi lëgë tî kâi kpälë nî bîanî bîanî na lëgë tî müngö yângâ tî âzo kûê, ndokua sô ayeke na gbe tî ngurugbiâ pëpe tî Zâmani « FES » amû yângâ tî tene agi ndâ tî âyê na ndö tî ndâ tî kpälë sô na lëgë tî porosö, ngâ sî lo leke mbênî pätärä na ndö tî sêduti na nze tî ngugbë tî ngû 2017, sô asîgî na sû sô îrî nî « Ningängö kpälë na Ködörösêse tî Bêafrîka. Hînga ndânî tî kâi nî » Tî hînga ndâ tî ningängö tî kpälë na Bêafrîka kirö nî abâa ndo mîngi na ndö tî ngangü tî âwasâra nî, ngâ, na ndö tî âyê sô asâra sî kpälë nî anînga. Kirö tî âwasâra nî afa âmarä tî âla, na sälängö yê tî âla sô ague na akîri na pöpö tî ânzara tî bê na zîngö bê na ndö tî yê sô ahînga nî mbîrîmbîrî. Na köngöndâ tî kirö sô, è lîngbi tî fa sô âzo mîngi laâ âsâla sî kpälë nî anînga.

